

Nezakonita djeca (*Fili illegitimi / filiae illegitimae*) i kopilad (*spurii*) u Križevcima tijekom 18. stoljeća: na marginama obitelji

ZDENKO BALOG

Stjepana Radića 3

HR – 48 260 Križevci

zdenko_balog@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Primljeno / *Received*: 6. 6. 2021.

Prihvaćeno / *Accepted*: 12. 10. 2021.

U radu su izloženi rezultati istraživanja o nezakonitoj djeci rođenoj tijekom 18. stoljeća u župi Križevci. Istraživanje se temeljilo na sadržaju matičnih knjiga Župe: od prve matične knjige krštenih (započeta 1689. godine) do kraja 18. stoljeća. Pristup je horizontalan i vertikaln. Horizontalnim pristupom izvršeni su statistički pregledi o učestalosti pojave nezakonite djece (kronološki i po nekim drugim parametrima), dok su vertikalnim rekonstruirani pojedinačni slučajevi. Svrha tih analiza bila je ta da osvijetli aspekte društvenog života u Križevcima i u okolnim selima koja su pripadala župi Križevci. Premda su upisi u matične knjige Župe pisani administrativnim i lapidarnim stilom, kao i s namjerom da objektivno sačuvaju bitan podatak (krštenje, vjenčanje, smrt), »između redova« mogu se iščitati i brojni drugi podaci.

Gljučne riječi: nezakonita djeca, 18. stoljeće, Križevci, rekonstrukcija obitelji, očinstvo, majčinstvo, matične knjige

1. Uvod

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja u ovom radu tiče se rođenja nezakonite djece u Križevcima tijekom 18. stoljeća. No, istraživanje obuhvaća i posljednjih jedanaest godina 17. stoljeća, točnije razdoblje od 1689. godine, kada se počinje voditi prva matična knjiga krštenih u župi Križevci, do 1700. godine. O nezakonitoj djeci u

Križevcima nema druge građe osim u knjigama Župe. Kada bi se takvu djecu spominjalo u kronikama ili u sekundarnoj literaturi, isključivo bi se radio o djeci iz najviših društvenih slojeva. Međutim, i onda kada je riječ o zakonitoj i krštenoj djeci, podaci o svakodnevnu životu u općoj su građi manjkavi, pa su matične knjige jedina građa koja omogućava uvid u obiteljski i svakodnevni život.¹

Nezakonita djeca² su tijekom ranoga novoga vijeka još uvijek rezultat krajnje neprihvatljiva društvenog

¹ Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, prevod s francuskog Nikola Bertolino (Beograd: [Izdavački zavod] Jugoslavija, 1977), str. 166–167.

² Premda je uobičajeno koristiti sintagmu *vanbračna djeca*, u radu sam se odlučio na korištenje sintagme *nezakonita djeca*, jer je sintagma *vanbračna djeca* zapravo puno šira. I danas se rađaju vanbračna djeca, ali to ne znači da su *nezakonita*. Naime, tijekom 18. stoljeća zakonodavstvo ne priznaje nasljednu liniju oca prema vanbračnom djetetu, čime ga čini *nezakonitim*. Tek tijekom 20. stoljeća u zakonodavstvima pojedinih država djeca rođena izvan braka izjednačavaju se s djecom iz braka. U zapadnonjemačkom pravosuđu djelomično su priznata 1970. godine, da bi do potpunog izjednačavanja pred zakonom došlo tek 1998. godine, a u Istočnoj Njemačkoj tek malo ranije: 1976. godine. Vidi, primjerice, u: Karin Gottschalk, »Niemandes Kind? Illegitimität, Blutsverwandtschaft und Zugehörigkeit im vormodernen Recht«, *Werkstatt Geschichte*, Heft 51 (Essen, 2009), str. 23–42, na str. 23. Jugoslavenski ustav, kao i odgovarajući zakoni, već 1947. godine izjednačavaju prava i obaveze djece i roditelja bez obzira na bračni status. Vidi, primjerice, u: Darija Željko, »Obiteljskopравни položaj žena u Hrvatskoj u razdoblju od 1914. do 2014. godine«, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 48/2 (96) (Zagreb, 2014), str. 23–48, na str. 39.

ponašanja. Javna su posljedica tajnoga grijeha, nedozvoljenoga spolnog odnosa i propuštanja sakramenta ženidbe. Prije 19. stoljeća takva djeca zato se u konzervativnim društvima uokvirenim Božjim zakonom rađaju vrlo rijetko. Pritom se rađaju u svim sredinama, u gradovima i u selima, kao i u svim slojevima društva. Posljedica su različitih situacija, primjerice uzdržavanja stalnih ljubavnica, brakolomstva, prostitucije, ali i silovanja. Kada provodi demografska istraživanja u zapadnoj Europi, posebno u Francuskoj, Pierre Chaunu naglašava da je tijekom 17. i 18. stoljeća bilo prosječno 98 posto zakonitih krštenja, što znači da je bilo 2 posto nezakonito rođene djece.³ Međutim, iako je to još uvijek značajan postotak, udjel u demografiji je beznačajan: većina nezakonite djece ne preživi do zrelosti ili iz drugih razloga ne osnuje obitelj, pa preostaje tek 0,5 posto potomstva iz obitelji nezakonite djece.⁴ Cjelovitija istraživanja za Hrvatsku nisu provedena. Obradene su pojedine sredine, ali bez analitičkog pristupa, tako da raspoložemo ukupnim postotkom za pojedinu sredinu. Tek nakon temeljitoga istraživanja većeg broja sredina, moći ćemo doći do podataka koji su usporedivi s europskim podacima i europskim prosjekom.

Tijekom 18. stoljeća čovjek je često bio snažno izložen prirodnim nepogodama i društveno uvjetovanim situacijama, primjerice bolestima, ratovima, *gladnim godinama*, nametima i požarima. Ovisnost o sudbini i stalna prijetnja grijeha, koji će čovjeku nakon otegotna života oduzeti i nadu u blaženu vječnost, slika su svakodnevnice koju današnji čovjek teško može zamisliti. U današnje je vrijeme smrt djeteta užasna tragedija koja potpuno obilježi obitelj i od koje se roditelj teško oporavlja.

Rođeno dijete danas je prema svim očekivanjima budući odrastao čovjek, čijem se rastu, razvoju i uspjesima unaprijed veselimo. Ne tako davno, tek prije dva i pol do tri stoljeća ili u vrijeme naših prapradjedova i praprabaka, jedva je polovica rođene djece mogla očekivati da će odrasti.⁵ Smrt dojenčadi u svakoj se obitelji događala višekratno. U obitelji u kojoj je bilo osmero ili desetero krštenja, odraslo bi dvoje ili eventualno troje djece.⁶ Odrasli ljudi iscrpljeni životom umirali su oko četrdesete godine života, a oni koji su doživjeli pola stoljeća smatrani su starcima.⁷ Sitost ili pun trbuh bio je privilegija rijetkih. Od gladi je umirao veći broj ljudi nego u ratu, a ako je istodobno izbila kakva zarazna bolest, posljedice su poprimale razmjere katastrofe.

Rekonstrukcija obitelji, a koja uključuje preuzimanje podataka iz svih triju matičnih knjiga župe Križevci, nudi primjere brojnih obitelji koje su u pola godine bile obrisane s lica zemlje. Blizanci su u pravilu umirali unutar nekoliko tjedana ili mjeseci nakon rođenja, a nerijetko već isti ili sljedeći dan. Primalje su bile osposobljene i ovlaštene za to da u opasnosti krste tek rođeno dijete, a ako bi nešto pošlo po zlu, valjano je bilo i krštenje *in utero matris*.⁸ Učestalo rađanje djece reakcija je na njihovo stalno umiranje. Kao da su ljudi vodili utrku sa smrću.⁹ Ove rečenice važno je bilo zapisati prije početka bavljenja najavljenom problematikom zato da bi bilo jasnije u kakvu su se kontekstu i zbog čega su se brojni pojedinci usprkos svim opasnostima i neprihvatljivosti takva čina ipak odlučili na rizično ponašanje: na izvanbračni spolni odnos.

³ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 173–174.

⁴ Isto.

⁵ Najbolje je demografski istraženo područje Francuske. Francuski demografi različitim su načinima pokušali doći do ukupnih podataka o preživjelosti dojenčadi i o doživljavanju zrelosti. Prema nekim optimističkim izračunima, još krajem 18. stoljeća tek malo više od 75 posto djece doživjelo je prvi rođendan, a svako drugo kršteno dijete doživjelo je dvadeset godina života. To su ujedno potencijalni očevi i majke budućih obitelji. Vidi u: Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 184–185. Premda je Francuska bila razvijenija od, primjerice hrvatskih zemalja, život u predgrađima i na selu ipak se nije bitno razlikovao, pa nema razloga vjerovati u to da će podaci biti bitno lošiji ili bolji od francuskih.

⁶ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 171; Stjepan Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, *Arhivski vjesnik* 31, sv. 32 (Zagreb, 1988), str. 13–30, na str. 26; Stjepan Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti u umjetnosti. Zavod za znanstveni rad Varaždin, 1991), str. 108.

⁷ Nizozemski liječnik Gerard van Swieten (1700–1772) u svojem izvještaju govori o Magdi Logomer kao o starici. U vrijeme procesa imala je 51 ili 52 godine. Vidi u: Ivan Bojničić, »Ukinuće vještičkih zakona u Hrvatskoj«, *Obzor* 65 (Zagreb, 1924), broj 260 (27. rujna 1924), str. 3. Vidi i: Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 181. Na toj stranici Chaunu bilježi još mlađu dob u kojoj su muškarac ili žena smatrani starima.

⁸ HR-HDA, inv. br. 552, str. 114: »Bapt[izat]us est per obstetricem in utero matris«. Jednako tako osposobljeni su i liječnici: HR-HDA, inv. br. 552, str. 23: »Bapt[izat]us est per Chirurghum libera hujus et Regia Ci[vita]tis in manifesto vita periculo Franciscus legitimus filius«.

⁹ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 108.

1.2. Literatura

O nezakonitoj djeci postoje brojni članci i studije koji se zastupljenošću takve djece u pojedinim hrvatskim komunama bave tematski ili u okviru šire teme. Građa je fragmentirana i metodologijom raznolika, zbog čega bi sabiranje svih podataka teško rezultiralo relevantnim podacima koji bi dali okvir ovom istraživanju. Veći broj dosadašnjih istraživanja proveden je u Istri, vjerojatno zbog bolje očuvanosti matičnih knjiga, a postoji i nekoliko radova za sjevernu Hrvatsku.¹⁰ Izdvajam studiju Marije Karbić o nezakonitoj djeci između Save i Drave u srednjem vijeku.¹¹ Iako je u njoj obrađeno razdoblje srednjovjekovlja, dakle razdoblja koje prethodi onom kojim se bavim u ovom radu, brojni primjeri iz sudske prakse dragocjeni su za međusobnu usporedbu. Naime, već je tijekom srednjovjekovlja ustanovljen opći zakonodavni okvir, takozvani *Tripartitum*, koji je na snazi bio i u 18. stoljeću, kao i dijelom u 19. stoljeću. U ovom radu zato će se nalaziti brojni podaci koje matične knjige ne donose.

Vrijedni su podaci koje donosi Krivošić u monografiji o demografiji križevačke, ludbreške i kuzminečke župe.¹² Temeljita statistička obrada matičnih knjiga te ukazivanje na nezakonitu djecu u odnosu na zakonitu, kao i odlomak o tome, bili su dodatan poticaj i ohrabrenje za moje istraživanje. Na Krivošićeve rezultate češće ću se usmjeriti u drugom dijelu rada. Nikola Cik je pak u članku o matičnim knjigama župe Đurđevac dao dobar metodološki okvir i temeljitu deskripciju građe, ali se, nažalost, nije posvetio njezinu analiziranju.¹³

Kronike suvremenikā te neki drugi narativni dokumenti iz 18. stoljeća, primjerice Krčelićevo djelo *Annae*

*sive Historia*¹⁴ te za Križevce izuzetno važna župna spomenica župnika Ivana Josipovića,¹⁵ ne pružaju konkretne podatke o rođenjima nezakonite djece. Ipak, ponešto se može iščitati »između redova«, što daje novu dimenziju lapidarnim zapisima u matičnim knjigama, o čemu će više govora biti u daljnjem dijelu ovoga rada.

1.3. Građa

Kao što sam već napomenuo, za ovo istraživanje korištene su matične knjige župe Križevci. Nepotrebno je u okvirima teme ovoga rada ponavljati sve opće činjenice o župnim matičnim knjigama kao neiscrpnu vrelu podataka, koje se ipak još uvijek koriste prerijetko. Posebnost župne knjige jest ta da pojedinu životnu činjenicu bilježi neselektivno, u nizu događaja, uz unos podataka koji su jednaki za svakoga, pa tako i za nezakonitu djecu. To je, naravno, točno samo u teoriji, dok u praksi postoje velike razlike između upisa djece čiji su očevi bili razni *perillustrissimi*, a kumovi s još brojnijim titulama, te skromnog upisa, primjerice, desetog djeteta poljodjelca iz Podgajca. Ipak, upisani su i jedni i drugi. Zato se može reći da matičnim knjigama počinju sasvim nove mogućnosti za društvenu historiju.

Dostupne su sljedeće matične knjige župe Križevci: knjige krštenih od 1689. godine, knjige vjenčanih od 1702. godine i knjige umrlih od 1752. godine. Pritom napominjem da se preminulu djecu počinje upisivati znatno kasnije: sporadično početkom 60-ih godina 18. stoljeća, a redovito od 1764. ili 1765. godine. Nepostojanje knjiga umrlih za cijelu polovicu 18. stoljeća i upisa smrti djece

¹⁰ Stjepan Krivošić, »Virje: iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente«, *Podravski zbornik* 12 (Koprivnica, 1986), str. 115–134, na str. 127; Zoran Ladić – Goran Budeč, »O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićana u drugoj polovini 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih)«, u: Robert Matijašić (glavni i odgovorni urednik), *Pićanska biskupija i Pićanština*, zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine (Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2012), str. 91–103, na str. 97–98; Monika Zuprić, *Nezakonita djeca Tara, Vabriga i Frate u 18. i 19. stoljeću*, diplomski rad iz povijesti obranjen 2018. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Mentorica: Marija Mogorović Crljenko. Komentorica: Danijela Dobljanović Šuran (Pula: Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2018), str. 182.

¹¹ Marija Karbić, »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?«, *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 2 (Slavonski Brod, 2002), str. 168–177.

¹² Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 50–52, tabla I–II.a i str. 188–191.

¹³ Nikola Cik, »Matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac«, *Pro tempore: časopis studenata povijesti [Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu]*, brojevi 10/11 (Zagreb, 2016), str. 236–251.

¹⁴ Balthasar Adamus Kerceselich, *Annae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequitis /1767/ ad posteritatis notitiam* (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1952) / Baltazar Adam Krčelić, *Annae ili Historija 1748–1767*, preveo Veljko Gortan (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952).

¹⁵ Karlo pl. Horvat, »Zapisci od 1752.–1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII. vijeku iz 'liber memorabilium' župe križevačke«, primljeno u sjednici historičko-filologičkoga Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. decembra 1906, u: *Starine [Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti]*, knjiga XXXIV. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1913), str. 305–365.

za dvije trećine tog stoljeća, velik je nedostatak, posebice za potrebe rekonstrukcije obitelji. To naglašavam zato što će brojne analize slučajeva u trećem dijelu ovoga rada uključivati rekonstrukciju obitelji, i to usprkos tome što odredba nezakonite djece isključuje obitelj. Postoji nekoliko metoda kojima se i bez matične knjige umrlih može približno utvrditi smrt. Od četiriju dokaza koja u istraživanju koristim o smrti, dva se odnose na djecu: skraćeni internatalni interval i krsno ime djeteta. S druge strane, ponovna ženidba ili udaja i rođenje *posthumus*-a sužavaju određivanje podatka o smrti odrasle osobe.

Što se tiče internatalnog intervala (razmaka između dva poroda) kao dokaza smrti djeteta, on redovito traje do dvije i pol godine, jer majka najprije otprilike godinu dana doji dijete. Dojenje je možda bila jedina metoda kontrole rađanja.¹⁶ Ako je žena ponovno rodila dijete već nakon dvanaest mjeseci ili još i prije, tada je bilo vrlo izvjesno da je dijete umrlo tijekom prvoga mjeseca života. Doduše, ta je tvrdnja malo manje sigurna u aristokratskim krugovima, u kojima su se dojlje često unajmljivale.¹⁷

Što se tiče krsnog imena djeteta, ta je metoda ili dokaz jednako siguran, ali ne sužava vrijeme smrti djeteta. Naime, roditelji daju ime djetetu najčešće prema kalendaru svetaca. No, ako dijete umre tijekom nekoliko prvih godina života, sljedeće dijete istoga spola često se mimo kalendarskog načela krstilo imenom pokojnog brata ili sestre.¹⁸ Taj običaj održao se sve do modernih vremena.¹⁹ Gotovo nikada dvoje žive braće ili sestara nije bilo kršteno istim imenom. Iznimke su bile rijetke, primjerice ako je razmak između njihovih godina života bio velik, pa su stariji brat ili sestra odrasli, a otac je bio

u drugom ili trećem braku.²⁰ Premda sigurna, ta metoda sužava smrt djeteta tek na bilo koji datum između njegova rođenja i rođenja istoimenoga brata ili sestre. Obje metode ili dokazi usko su povezani uz obiteljske odnose i rađanje djece u braku, pa ne daju izravne rezultate u ovom istraživanju, ali u nekim rekonstrukcijama mogu biti itekako korisni.

1.4. Bilješke, jezik i terminologija

Matična knjiga rođenih i ostale župne knjige do 19. stoljeća pisani su u obliku zasebnih bilježaka za svaki događaj. To znači da na početku bilješke stoji datum, a onda opis događaja i podaci s imenima. Postoji propisani obrazac o vođenju matičnih knjiga, koji je nastao prije vođenja prve križevačke matične knjige. No, taj će obrazac za većinu matičnih knjiga, pa tako i za križevačke, ostati samo »spisak želja«,²¹ dok će u praksi duhovnik, koji je često bio slabo obrazovan, po sjećanju ili po bilješkama dopunjavati događaje periodično: tjedno ili rjeđe. Zato treba očekivati pogreške, propuste²² i nepotpune upise. Kada je riječ o nezakonitoj djeci, osim nenamjernih omaški, očekuju se i drugačiji načini manipuliranja podacima.

Jezik bilježaka bio je latinski. Međutim, koncem 17. stoljeća neki je duhovnik unio dvije bilješke na hrvatsko-kajkavskom.²³ Bilješke se redovito sastoje od standardnih fraza i izraza, a za njihovo praćenje i razumijevanje uglavnom nije potrebno veliko jezično znanje: važnije je paleografsko iskustvo istraživača, jer se radi o različitim rukopisima. U Križevcima su bilješke unosili župnici, kapelani, redovnici gradskih samostana,

¹⁶ Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, str. 180.

¹⁷ Isto, str. 172.

¹⁸ Kao primjer izdvajam obitelj požeškog krojača Paulusa Balogha. Njemu se 22. prosinca 1777. godine u braku s Catharinom Pesich rodila kći Maria (vidi: HR-HDA, inv. br. B-II, str. 98). Djevojčica umire za dva tjedna (vidi: HR-HDA, inv. br. M-II, str. 43). Sljedeća kćer rodila mu se godinu i pol dana kasnije, 12. travnja 1780. godine (vidi: HR-HDA, inv. br. B-II, str. 132), te je, kao i pokojna sestra dobila ime Maria. Međutim, Maria »mlada« umire s nepune tri godine, u ožujku 1783. godine (vidi: HR-HDA, inv. br. M-II, str. 124). Krajem 1784. godine Catharina, tada već kao udovica, rađa nezakonitu kćer, koja kao njezino treće dijete također dobiva ime Maria (vidi: HR-HDA, inv. br. B-II, str. 218).

¹⁹ Kao primjer izdvajam obitelj mađarskog doseljenika, željezničarskog službenika László Korcmarosa, kojem se 9. veljače 1889. godine kao treće dijete rodio Mihály. On je, ne navršivši godinu dana, umro 11. studenog iste godine. Već 4. ožujka 1891. godine u obitelji se ponovno rodio sin, koji nosi isto ime kao pokojni brat: Mihály, (iz obiteljske ostavštine Korcmaroš).

²⁰ To se dogodilo u, primjerice, obitelji Stephanusa Logomera i Anastasije Jakobovich iz Podgajca. Najstariji sin Georgius rođen je 9. siječnja 1691. godine, a umro je prije 1735. godine, ali svakako ne prije 1729. godine, jer mu se koncem te godine rodilo dijete. Međutim, njegov je otac Stephanus u međuvremenu obudovio, te se oženio Helenom Jahich. Prvo im je dijete rođeno 1715. godine, dakle svakako za života polubrata Georgiusa, a dobilo je ime Georgius: rođen je u travnju, što znači da se poštivano kalendarsko načelo. Otac Stephanus je, znači, istodobno imao dvojicu sinova istoga imena, što se objašnjava velikom razlikom (24 godine) između njih dvojice, zatim drugim brakom i provođenim kalendarskim načelom krsnih imena.

²¹ Dražen Vlahov, »Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu«, *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 2–3 (1992–1993) (Pazin, 1994), str. 277–309, na str. 279.

²² Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, str. 17.

²³ HR-HDA, inv. br. 549, str. 23 i 25.

ali i susjedni župnici.²⁴ Očekivano, vještina im je bila različita. Naknadni upisi rezultirali su time da se bilješka često uguravala među prethodne, pa i prepisivala preko postojećih. Zbog učestalog pisanja istih tekstova, zapisivači su bili skloni korištenju kratica.

Problem koji se tiče pojedinih imena i prezimena počinje time što je pravopis latinski s primjesama mađarskog. Kada bismo imena prevodili na hrvatski jezik, tada bismo, primjerice, ime i prezime gradskog suca Joannes Kessera preveli kao Ivan Kešer. No, to ne mora biti ispravno: u dokumentu koji je pisan hrvatsko-kajkavskim i koji je sačuvan u Gradskom muzeju Križevci, taj se sudac potpisao kao Janus, dakle kao Januš.²⁵ Isto tako, u hrvatsko-kajkavskim bilješkama Franciscus je Ferencz, a Stephanus je Stefek. Zbog toga sam se redovito držao latinskog izvornika.

S prezimenima je bilo još teže. Sa zapisivanjem nekoliko desetaka svetačkih krsnih imena koja su postojala u kalendaru svetaca duhovnik nije imao teškoća, no prezimena je pisao drugačije, pa je trebalo biti na oprezu, jer je isto prezime pisao različito. To ne iznenađuje: u formativnom smo razdoblju korištenja prezimena, kada razni nadimci, profesije, pripadnost selima i rodovima tek dobivaju standardan oblik prezimena.²⁶ Ali, kod nezakonite djece suočeni smo i s problemom neupisivanja prezimena. Nerijetko je majka upisivana kao, primjerice, *Helena N.* ili *Barbara N.*, a otac kao *NN.* ili kao *ignotus*. To stvara poteškoće u pokušajima rekonstrukcije ranijeg ili kasnijeg života majki nezakonite djece, kao i djece.

Zapisivač bilježaka o krštenju i o ostalim događajima u životu koristi opću terminologiju koja u matičnoj knjizi krštenih započinje datumom. Ukoliko je istoga dana bio veći broj krštenja, svaka sljedeća bilješka najčešće počinje zapisom *Die eadem*. Zatim slijedi zapis *ego baptizavi* ili *baptizatus* ili *baptizata est*, pa ime krštenika. Gotovo uvijek stoji podatak da je dijete zakonito: *filius legitimus / filia legitima / legitimus thorus natus*. To je ponekad zamijenjeno kraticom *leg* ili samo slovom *L*. Ukoliko ta formulacija izostaje, onda nakon imena oca dolazi neka od ovih napomena: *sua consorte / sua conjuga / sua conthorale / sua uxor*. To također znači da je dijete zakonito. Međutim, čak ako sve to i nije zapisano te ako nije zapisano drugačije, smatra se da je dijete za-

konito. Nezakonito dijete je odstupanje, pa će redovito i obavezno biti posebno spomenuto.

Postoji niz kratica koje se koriste za uglednike, aristokraciju, vojne časnike i duhovnike. One su općepoznate te se primjenjuju u svakoj vrsti korespondencije toga doba i u ovom radu nisu poseban predmet razmatranja.

Posebna terminologija za nezakonito dijete također je standardizirana. Međutim, duhovnici nemaju istovjetan rječnik, a neke stvari su i klasno oblikovane. Rođenje nezakonita djeteta opisuje se negacijom sintagme koja obilježava zakonito dijete: *filius legitimus / filius illegitimus; filia legitima / filia illegitima; legitimus thorus / illegitimus thorus*. Pri kraju stoljeća ponekad se koristila sintagma *illegal filius / illegal filia*. Na jednom mjestu zapisivač je čak naglasio sljedeće: »natum ex forionet n. b.«²⁷ Osim toga, umjesto zapisa o tome da se rodilo u nezakonitoj vezi, dijete je određeno kao *spurius* ili kao *proles spurius*.

Budući da se radi o odstupanju od standarda, više pozornosti posvećeno je majci. Istaknut je njezin društveni i/ili profesionalni status. Neki od standardnih atributa su bili su *ancilla, servitrix* i *vidua*. Da bi se opisao odnos majke i oca, majka je često okarakterizirana kao *concubina*. Čini se da, barem ne uvijek, nije riječ o uzdržanim ljubavnicama, jer su gotovo sve majke nezakonite djece određene kao konkubine. Samo u jednom slučaju majka je određena kao *meretrix*.²⁸ Osim meretrix, postoji još nekoliko pojmova koji se ne javljaju u uobičajenoj terminologiji, a koji će biti navedeni u analizama pojedinačnih slučajeva.

Što se tiče nezakonite djece u župi Križevci, naglašavam da se ta terminologija proteže i na knjigu umrlih. Tako ćemo često pronaći sljedeće zapise: »Obiit proles spuria«; »Obiit illegitimus filius«; »Obiit illegitima filia«. Ti su podaci karakteristični, jer ukazuju na to da nezakonitu djecu njihova »sramota« prati tijekom njihova cijelog, često prekratka života.

1.5. Metoda

Kao što sam već naznačio, istraživanje je provedeno horizontalno i vertikalno. To znači da su najprije istraženi opći pokazatelji, dakle rođenja nezakonite djece i

²⁴ Pored svih župnika i gotovo svih kapelana koji su službovali u Križevcima, osobiti su upisi redovnikâ križevačkih samostana. Oni često sadrže jedini podatak o boravku pojedinih redovnika u Gradu. Redovnici križevačkih samostana tako su, primjerice, bili jedini koji su zapisali da je u pavlinskom samostanu u Križevcima tijekom mladosti boravio pavlinski pisac Hilarion Gasparotti. Vidi: HR-HDA, inv. br. 550, str. 56, 63 i 66.

²⁵ GMK–1432.

²⁶ Petar Šimunović, »Razvoj imenske formule u Hrvata«, *Onomastica Jugoslavica* 9. Zbornik radova u čast akademiku Francetu Bezlažu o sedamdesetj obljetnici života (Zagreb, 1982), str. 283–292, na str. 289–290.

²⁷ HR-HDA, inv. br. 549, str. 27.

²⁸ HR-HDA, inv. br. 549, str. 91: »Helena olim jam secunda prolis illegitime Meretricis.«

učestalost tih rođenja unutar broja ukupno krštene djece u župi Križevci. Za potrebe tog dijela istraživanja, koji se nalazi u drugom dijelu rada, pretražene su i iščitane sve bilješke u knjizi krštenih od 1689. godine, kada se počinje voditi prva knjiga krštenih u Župi, pa do kraja 18. stoljeća. U tom razdoblju ukupno je bilo nešto više od 15.600 krštenja.²⁹ Izlučeno je svih 371 bilježaka o krštenju nezakonite djece, kao i nekoliko bilježaka koje su nejasne ili nesigurne. Na isti su način iščitane knjige umrlih, i to od početaka njihova vođenja do prvih godina 19. stoljeća.³⁰ Zbog kasnog početka vođenja knjige umrlih za djecu, podatke o smrtnosti nezakonite djece u dojenačkoj dobi i djetinjstvu imat ćemo za kraće razdoblje. U knjigama umrlih pronašao sam i malu dopunu: bilješke o preminuloj djeci obilježenoj kao kopilad (*spurii*), a koja nisu unijeta u knjigu krštenih. Istraživači matičnih knjiga slažu se da matične knjige obilježavaju brojni propusti i brojne pogreške, pri čemu napominju da nepouzdanost podataka u starim matičnim knjigama doseže do 20 posto.³¹ Podaci u knjigama umrlih koji nisu »pokriveni« u knjizi krštenih najvjerojatnije spadaju pod propuste u knjigama krštenih. Ali, na takve propuste nailazimo i onda kada je riječ o zakonitoj djeci.³²

Što se tiče analiziranja pojedinih odabranih slučajeva, metoda je uglavnom istovjetna metodi rekonstrukcije obitelji. Metoda rekonstrukcije obitelji najsloženija je disciplina historijske demografije jer daje najpotpunije podatke o društvenom životu. Sinkronizacijom svih triju matičnih knjiga pojedina je obitelj rekonstruirana od početka do kraja ili do prelijevanja u nove obitelji koje će zasnovati preživjela djeca.³³ Na prvi pogled se čini da ta metoda nema veze s nezakonitom djecom jer su ona rođena izvan obitelji. Međutim, provedbom tog postupka dobivamo novu dimenziju brojčanih podataka. Počevši od zapisa o krštenju nezakonita djeteta, krećemo u potragu za podacima o imenima oca, majke i djeteta. Što se tiče očeva, nameću se sljedeća pitanja: tko su očevi nezakonite djece?; zašto i u kojim slučajevima njihovo ime izostaje?; imaju li prije, istodobno ili poslije rođenja nezakonita djeteta zakonitu obitelj u kojoj se također rađaju djeca? Što se tiče majki, pitanja su pak ova: kakav je odnos majki i očeva nezakonite djece (ponekad je

naveden u bilješci – majka kao concubina ili ancilla – a ponekad ga možemo rekonstruirati)?; ponavljaju li se kod iste majke krštenja nezakonite djece?; zašto i u kojoj mjeri udovice stupaju u nezakonite veze? Zbog manjkavih podataka (prezime), najteže je istražiti i doznati podatke o djeci.

2. Nezakonita djeca: pregled

2.1. Prostor i vrijeme

Tijekom 18. stoljeća župa Križevci sastojala se od područja grada i trinaest sela. Grad Križevci (uže područje = *civitas*) prostorno je i administrativno bio podijeljen na Gornji grad (*Civitas Superior*) i na Donji grad (*Civitas Inferior*), pri čemu je zasebna cjelina bila Unutrašnji grad ili Tvrđa (*Praesidium*). Gradu su pripadala sljedeća predgrađa (*suburbium*): Brckovčina Gornja (*Berczkovchina Superior*), Gorica (*Goricza*), Karane (*Karane*) i Podgajec (*Podgaiecz*). U sastavu Župe bila su još i sela Dijankovec (*Djankovecz*), Erdovec (*Jerdovecz*), Brckovčina Donja (*Berczkovchina Inferior*), Šćerbakovec (*Scherbakovecz*), Prikraj (*Prikrai*) te Potočec (*Potochecz*), dok sela na južnom kraju, točnije Bojnिकovec (*Boinikovecz*), Lemeš (*Lemes*) i Špiranec (*Spiranecz*), nakon reformi Josipa II. krajem 18. stoljeća izlaze iz sastava Župe.³⁴ Do 1993. godine župa Križevci zauzima središnji dio Općine Križevci, a danas najveći dio područja Grada Križevaca. Male promjene u površini koje su nastale koncem 18. stoljeća ne utječu bitno na ovo istraživanje, jer je promjena broja stanovništva neznatna. Osim toga, tema ovoga dijela istraživanja ponajprije se tiče odnosa broja krštene zakonite i nezakonite djece. A na taj odnos manja promjena površine ne utječe: pretpostavka je da će biti jednako manje jednih i drugih krštenika. Pritom naglašavam i sljedeće: ponekad su u knjigu krštenih upisana djeca iz drugih župa. Doduše, ne u tolikoj mjeri da bi to bitno utjecalo na odnose, pri čemu je do toga možda dolazilo zato što je neki od roditelja bio iz Križevaca.

Do Karlovačkog mira, dakle do 1699. godine, Križevci se nalaze na ratnoj granici s Osmanlijskim

²⁹ HR-HDA, inv. br. 549–552.

³⁰ HR-HDA, inv. br. 555 i 557.

³¹ Cik, »Matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurdevac«, str. 240.

³² Primjerice, u matičnoj knjizi rođenih piše da je 22. veljače 1782. godine kršten »Mathia Stephani Pauliak et Consortis ejusdem Magdalene.« (HR-HDA, inv. br. 551, str. 163). On, međutim nije poživio, pa već za dva mjeseca čitamo sljedeći zapis: »Obiit proles Mathias Joannij Pauliak (!) mensium 2 dierum 14.« (HR-HDA, inv. br. 551, str. 138). Pogreška u pisanju imena oca ne može zbuniti, jer se ostali podaci poklapaju. No, pitanje je koliko je bilo takvih i sličnih omaški.

³³ Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, str. 25–29; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 105–115.

³⁴ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 17–21.

carstvom, doduše ne blizu administrativne granice, ali na granici ratne zone u kojoj je tijekom proteklih stoljeća izbrisan svaki organizirani život. Upadi turske vojske teroriziraju stanovništvo, pa je sav život podređen obrani. U kratkom razdoblju, točnije od 1683. do 1699. godine, oslobođeni su čitava Slavonija i istočna Mađarska. Na tim područjima tako se stvaraju preduvjeti za obnovu i uspostavu života. Ustanovljena granica te novo ustrojstvo Vojne krajine mijenjaju i položaj Križevaca, koji su, premda formalno unutar granica Banske Hrvatske, postali sjedište pukovnije. Križevci su pod snažnim utjecajem vojne organizacije. Štoviše, vojno zapovjedništvo neprestano se upliće u civilne poslove, nastojeći ih podrediti vojnoj upravi. Većinu gradske aristokracije činile su obitelji visokih časnika, ponajprije Nijemaca i Talijana, ali i drugih naroda Monarhije. U nadmetanja između civilne i vojne vlasti upleteni su i crkveni redovi, a civilne vlasti će sve do 1752. godine oslabljivati podijeljenost i sukobi između Gornjega i Donjega grada.³⁵ Krajem 17. stoljeća i tijekom prvih godina 18. stoljeća pokrštavani su brojni *Turci adulti*, koji dolaze iz prekosavskih područja. Radi se o slavenskom stanovništvu islamske vjere, koji u Hrvatsku doseljavaju kao zarobljenici ili kao bjegunci iz zemalja koje su ostale u sastavu Osmanlijskog carstva.³⁶ To stanovništvo se udomaćuje, osniva obitelji, a u prezimenima *Turchin*, *Turcinics* i sličnima prepoznajemo kasnije potomke tih pokrštenika.

Tijekom 1755. godine u bunu Krajišnika uvučeno je i seljaštvo iz sjeverne Hrvatske, posebice iz križevačke okolice. Poslije sloma bune, seljaci i Krajišnici trpe surrovu odmazdu banske vojske, a za utjehu dobivaju stalno odgađano obećanje da će dobiti jedinstven urbar, koji će ih štititi od samovolje velikaša.³⁷

Korumpiranost središnje vlasti, posebice skupine najviših dužnosnika podbana Raucha, utječe i na život Križevaca: protonotar Najšić uzdiže svojega štićenika

crkvenog orguljaša Joannesa Kessera za gradskoga suca te ga umalo uspije postaviti za podbana.³⁸ Prema kraju stoljeća, unatoč ujedinjenju Gornjega i Donjega grada te unatoč odlasku vojske iz grada (ili možda baš zbog tog odlaska), Križevci uvelike razvojno stagniraju. Nestaju moćne obitelji koje su bili nosioci društvenog života, a i brojne križevačke odlične obitelji napuštaju Križevce. Grad napuštaju i crkveni redovi (franjevci i pavlini), što unazađuje školstvo.

Ipak, uočljivi su neki oblici komunalnog napretka. U Križevcima se od 1743. godine spominje sirotište (*xenododochio civitatis, domus pauperum*),³⁹ češće se spominju liječnici i školovane primalje.

Već ranije, točnije tijekom vladavine Marije Terezije, donijete su prve odluke koje streme prema sekularizaciji i vjerskim slobodama.⁴⁰ Reforme Josipa II. idu upravo u tom smjeru. U Križevcima povremeno borave ili se trajno naseljavaju prvi »grčki« (pravoslavni) i židovski trgovci.⁴¹ Tako se tijekom prve polovice 18. stoljeća pojavljuju vjerski mješoviti brakovi, o čemu doznajemo iz matičnih knjiga krštenih.⁴²

Uokolo Unutrašnjeg grada ili Tvrđe šire se podgrađa, pa se tako već 1721. godine na potoku Koruška gradi kapelica Svete Marije Žalosne, no oko nje se još dugo ne formira naselje. Tijekom druge polovice 18. stoljeća grad se širi prema jugu: podgrađe se posebno širi oko kapelice Svetog Florijana. Kod te se kapelice 1782. godine osniva novo gradsko groblje.⁴³

2.2. Brojčani pokazatelji

Do 1857. godine i prvog modernog popisa stanovništva nemamo stvarne podatke o broju stanovnika, pa demografi do procjena dolaze raznim metodama. Uglavnom, prema popisima obitelji, odnosno popisima kućedomaćina, koji su popisi vršeni za potrebe poreza:

³⁵ Opširnije vidi u: Horvat, »Zapisci od 1752.–1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII. vijeku iz 'liber memorabilium' župe križevačke«, str. 310–337.

³⁶ HR-HDA, inv. br. 549, str. 4, 5, 9 i 10.

³⁷ Kercselich, *Annae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequitis /1767/ ad posteritatis notitiam / Krčelić, Annae ili Historija 1748–1767*, str. 163–206.

³⁸ Isto, str. 286–287.

³⁹ HR-HDA, Križevci, kutija 2, nesignirano.

⁴⁰ Ljudevit Plačko, »Spomenica župe u Križevcima«, prijevod s latinskog i redakcija: Ljudevit Plačko, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 9 (Križevci, 2007), str. 179–191, na str. 182b: »Iste te 1772. godine pravoslavci dobivaju od gradskog magistrata dozvolu za slobodno bogoslužje u gradu. [...] Carica Marija-Terezija ukida slobodu pravoslavnog bogoslužja u gradu. - Godine 1772.«.

⁴¹ GMK-7075-3, brojevi 27, 34, 35 i 39.

⁴² HR-HDA, inv. br. 550, str. 37: »Joannes legit[imus] Demetry Mitreevich Patris ritus Greci et Matris Dorothea Logomerin Catholica.«; HR-HDA, inv. br. 552, str. 9: »Baptizatus est Josephus filius legitimus Perill[ustrissimi] ac G[ene]rosi D[omi]ni Andrea Medvey Locumtenetis Religione Calvinii & Conthoralis ejusdem D[omi]ni Anna nata de Schëlczer.«; HR-HDA, inv. br. 552, str. 35: »Franciscus filius Conjungam Theresia Habianich et Josephi Mihalinchich vel patrem quidem este protestantos. Matre vero et patrinis affirmatibus.«.

⁴³ HR-HDA, inv. br. 555, str. 140: »Anno D[omi]ni modo currenti 1782 die 15 Julii Benedictum est novum Cemeterium pro Inferiori Ci[vita]te post S[ancti] Florianu min quo sepulti sunt Sequentes.«.

uzima se prosječan broj članova obitelji i množi s brojem domaćinstava. Da bi se tu metodu učinilo pouzdanijom, trebalo bi izvršiti opsežnu rekonstrukciju obitelji prema matičnim knjigama. Tu su župne knjige *Status animarum*, koje doista popisuju sve župljane. Njihov nedostatak je taj što se knjige ažuriralo i dopunjavalo, pa je iz njih nemoguće izlučiti stvaran broj stanovnika u određenom trenutku. Osim toga, te knjige ograničene su na župljane, dakle na katolike. Ipak, u *Status animarum* župe Križevci unijeti su tijekom prijelaza s 18. na 19. stoljeće i podaci o građanima »grčkog obreda sjedinjenog« (grkokatolici) i »grčkog obreda nesjedinjenog« (pravoslavni).⁴⁴

Krivošić donosi podatke iz kojih doznajemo da je početkom 18. stoljeća u župi Križevci bilo 2.650 žitelja: 1.400 u gradu i 1.250 u selima. Do kraja stoljeća, točnije do 1802. godine, taj broj raste na 3.566 žitelja, pri čemu nisu obuhvaćena tri sela koja su u ranijim popisima bila u sastavu Župe. Pritom je 2.316 stanovnika živjelo u gradu, a 1.250 u selima.⁴⁵ Uočavamo da je grad porastao za značajnih 65 posto, dok su sela porasla samo za onoliko koliko su izgubila odvajanjem triju sela, zbog čega je broj stanovnika u selima ostao isti.⁴⁶

Od 1689. do 1800. godine u matične knjige krštenih upisano je 15.643 krštenja.⁴⁷ Pritom treba dopustiti odstupanja od stvarnog broja, i to bilo zbog izgubljenih listova (čega, srećom, ima vrlo malo), ili bilo zbog izostavljenih upisa kao posljedice nemarnosti župnika, ili bilo zbog upisane djece iz drugih župa. Od tog broja, 14.557 djece rođeno je tijekom 18. stoljeća, što znači da je rođeno otprilike 146 djece godišnje. Tijekom desetogodišnjeg razdoblja broj rođene djece varira između 1.248 i 1.644., no taj rast broja krštenja nije linearan: s iznimkom zadnjeg desetljeća 17. stoljeća, najmanji broj djece rođen je u devetom desetljeću, a najviše u sedmom desetljeću 18. stoljeća. Pad broja djece u devetom desetljeću tek je u manjoj mjeri posljedica smanjenja opsega Župe, jer se već u sljedećem desetljeću broj rođene djece znatno povećao. Na oscilacije broja rođene djece u znatno većoj

mjeri utječu razne krize, ponajprije *gladne godine*, kada opada broj vjenčanja, a time i natalitet.

Prilikom istraživanja izlučio sam 396 slučajeva rođenja nezakonite djece, od kojih je 371 bilo tijekom 18. stoljeća. To ukupno daje prisutnost 2,55 posto poroda nezakonite djece ili malo više od 25 slučajeva na 1.000 krštenja.⁴⁸ Pritom naglašavam da broj rođenja nezakonite djece ne prati opću oscilaciju poroda, dakle krštenja. U četvrtom desetljeću 18. stoljeća tek je 1,3 posto rođenja nezakonite djece (20 od 1.554), a u prethodnom, trećem desetljeću, čak 3,8 posto (53 od 1.396). Zbog toga se ne može govoriti o kontinuiranu porastu rođenja nezakonite djece tijekom 18. stoljeća. Uz to, nagli porast rođenja nezakonite djece tijekom 19. stoljeća ne treba povezivati s napretkom ili sekularizacijom društva, nego s ograničavanjem sklapanja brakova, što je bila jedna od reformi Josipa II.⁴⁹

2.3. Analiza brojčanih podataka: opći zaključci

Crkvena matična knjiga pravni je dokument i njezino vođenje istovjetno je za čitav katolički svijet. Od pravila njezina vođenja za ovaj rad zato je važnije odstupanje od pravila. Upute o sadržaju bilješke zahtijevaju najmanje pet imena i prezimena: krštenika ili krštenice, oca, majke i dvoje kumova. Vrlo su važna imena kumova. Oni sklapaju »ugovor« s Crkvom, dakle s Bogom, i preuzimaju odgovornost za dijete. Zbog takva pristupa nebitno je to je li dijete plod grijeha, je li majka *meretrix* ili *perillustrissima* i je li otac znan ili ne. Na kraju, što nije obavezno, jer se u brojnim slučajevima ponavlja tijekom čitava razdoblja, dolazi ime župnika, kapelana ili drugog duhovnika koji je obavio sakrament krštenja.

Predviđeno je da se u bilješci navede i podatak o tome je li dijete rođeno u braku. Ako nije, onda se navodi da je *filius illegitimus* ili da je *filia illegitima*. Od 371 djece koja su tijekom 18. stoljeća bila nezakonita, u 339 bilježaka zapisana je odgovarajuća formulacija, kao i ona da je dijete *thorus illegitimus natus* i *illegal*. To je pravna forma koja ne odaje osoban stav zapisivača.

⁴⁴ Arhiv RKT župe Svete Ane Križevci, *Status animarum*, kraj 18. – prva polovina 19. stoljeća, nesignirano

⁴⁵ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 34–37.

⁴⁶ Podaci koje iznosi Anđelko Koščak sasvim su drugačiji, a pretpostavljam da su dobiveni neujednačenom metodologijom. Vidi: Anđelko Koščak, *Križevci – duhovna baština: prikaz sakralnih objekata križevačkih župa i života sv. Marka Križevčanina, popis križevačkih župnika i kapelana te životopisi svećenika, redovnika i redovnica rođenih u Križevcima* (Križevci: Župa sv. Ane Križevci, 2016), str. 13 i 15. Prema Koščakovim spoznajama, župa Križevci imala je 1771. godine 2.203 stanovnika, 1796. godine 3.451, a već 1808. godine 4.531 stanovnika. Prirast veći od 100 posto u samo trideset i sedam godina nije realan, te se mora temeljiti na različitim metodologijama brojanja. Uz to, brojčane razlike prevelike su i nepovezane. Inače, na 15. stranici monografije Koščak je zabilježio drugačije podatke za 1796. godinu. Tvrdi da je tada bilo 3.279 stanovnika, dakle bilježi brojku koja je manja za 200 stanovnika od brojke koju je zapisao na 13. stranici.

⁴⁷ HR-HDA, inv. br. 549–552.

⁴⁸ Moji rezultati donekle se razlikuju od Krivošićevih. Desetgodišnji vremenski periodi različiti su. Osim toga, podsjećam na to da sam objedinio podatke iz knjige umrlih. Ipak, moguće je da postoje i druge razlike u metodologiji, jer ima i većih odstupanja.

⁴⁹ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 51–52.

Drugačije je onda kada je dijete navedeno kao kopile (*spurius*), koji zapis nalazimo u 38 slučajeva. Ta formula-cija, čak i kada je u kombinaciji s uobičajenim *illegitimus / illegitima*, gruba je i izlazi iz granica pravnog diskursa. Postoje još grublje odredbe, primjerice »natus ex for-ionet«, a u knjizi umrlih nalazimo čak i ovakav zapis: »mortus est proles cujusdam screoris«.50 Djetetu pritom nije navedeno ime, a nije zapisano ni to da je pokopano na groblju, zbog čega je upitno je li uopće kršteno, kao što je nepoznat i razlog koji je zapisivača nagnao na tako grubu formulaciju.

Podaci o majkama i očevima nezakonite djece zabilježeni su različito. Trebalo je navesti njihova imena i prezimena, što često nije bio slučaj. U 210 bilježaka majka je navedena imenom i prezimenom, a u 136 slučajeva tek svojim imenom ili, što je bio slučaj u dvjema bilješkama, svojim prezimenom. U preostalih 25 slučajeva njezino ime nije bilo navedeno ili je pak zapisano kao *NN*.

U slučaju očeva situacija je bila ovakva: 160 očeva zapisano je imenom i prezimenom, dakle, njih 50 manje od majki, a imenom njih 56, što je također manje od majki. U čak 155 slučajeva ne postoje podaci o imenu i prezimenu oca. To je bilo očekivano: majčina je »sramota« javna, dok se oca može zatajiti, pri čemu je zacijelo bilo i slučajeva u kojima majka nije ni znala tko je otac djeteta. Osim toga, podaci o prešućenim očevima (*NN*) nejednako su raspoređeni tijekom 18. stoljeća. Početkom stoljeća veći je broj identificiranih očeva (imenom i prezimenom), no u trećem desetljeću, kada se naglo povećava broj rođenja nezakonite djece, povećava se i broj anonimnih očeva. Tada je bilo 33 bezimenih očeva, što uvelike nadmašuje broj onih koji su zapisani imenom i prezimenom ili samo imenom, a kojih je bilo 20. Do posljednjih dvaju desetljeća 18. stoljeća anonimnih očeva bit će tek nekoliko.

Tijekom posljednjih dvadeset godina 18. stoljeća od 93 krštene nezakonite djece tek je njih 11 zapisano imenom i prezimenom, koliko ih je zapisano i samo imenom. Dakle, čak je 71 nezakonite djece bilo anonimno, što je očekivano, jer 1770. godine Marija Terezija donosi dekret kojim zabranjuje unošenje imena oca

nezakonitog djeteta u matične knjige, osim u slučaju njegova izričita zahtjeva.⁵¹ Međutim, i prije tog dekreta postojao je velik pritisak pojedinih očeva o neupisivanju njihovih imena. U brojnim slučajevima može se zapaziti da je već upisano ime i prezime ili prezime bilo naknadno iskrižano do nečitkosti.⁵² No, postojao je i način kojim se, naizgled, ništa nije izostavilo, a ipak se prikrivao otac identitet. Župnici su, naime, napisali izmišljeno prezime, pa je tako u dvama slučajevima zapisano prezime *Neznanovich*,⁵³ a u dvama slučajevima prezime *Preszkochiplot*.⁵⁴ Isto tako, jedna majka prezivala se *Nehocheszanecz*,⁵⁵ a druga *Vertovika*.⁵⁶

Ovako brojna izostanak imena i prezimena majki i očeva nezakonite djece uvelike otežava, a često i potpuno onemogućava rekonstrukciju obiteljskih prilika i odnosa, kao i kasniji život nezakonite djece. O tome će više govoriti u trećem dijelu ovoga rada, u kojem će biti jasno da u nekim slučajevima čak i potpun podatak pomaže tek neznatno. Problem, naime, nastaje već kod pokušaja odgovora na sljedeće pitanje: koliko je od žena rodilo dvoje, a koliko još i veći broj nezakonite djece? U dvama slučajevima zapisivač je dodao bilješku da je dotičnoj ženi to bilo *jam secunda*, dakle već njezino drugo nezakonito dijete.⁵⁷ Takve slučajeve analizirat ću u trećem dijelu rada. Ovom prilikom napominjem da su potrebni dodatni podaci za ulaženje u trag ostaloj djeci stanovite Margarethe ili Helene: zabilježeno je petero nezakonite djece majki imenom Margaretha koja su krštena nekoliko godina prije spomenute, kao i šestero djece majki imenom Helena. Taj problem prati nas i u rekonstrukciji obitelji zakonitih brakova i djece, jer duhovnik često izostavlja prezime majke.

Koje je prezime nosilo nezakonito dijete? Zakoni srednjega i ranoga novoga vijeka ne dozvoljavaju da nezakonito dijete naslijedi očevu prezime i propisuje da takvo dijete bude isključeno iz nasljeđivanja,⁵⁸ zbog čega nezakonito dijete nosi majčino djevojačko prezime.⁵⁹ Pritom ponavljam da djevojačko prezime nije imalo onakvo značenje kakvo ima danas. Danas supruga vjenčanjem odlučuje hoće li i nadalje imati samo svoje djevojačko prezime, ili će uz njega uzeti suprugovo, ili će svoje zamijeniti suprugovim. Znamo da je treći slučaj

50 HR-HDA, inv. br. 555, str. 107.

51 Vlahov, »Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu«, str. 280.

52 HR-HDA, inv. br. 549, str. 142 i 198; HR-HDA, inv. br. 551, str. 37; HR-HDA, inv. br. 552, str. 58.

53 HR-HDA, inv. br. 550, str. 68; HR-HDA, inv. br. 551, str. 140.

54 HR-HDA, inv. br. 550, str. 172 i 174.

55 HR-HDA, inv. br. 549, str. 166.

56 HR-HDA, inv. br. 550, str. 87.

57 HR-HDA, inv. br. 549, str. 170; HR-HDA, inv. br. 550, str. 91.

58 Karbić, »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?«, str. 170–174.

59 Zuprić, *Nezakonita djeca Tara, Vabriga i Frate u 18. i 19. stoljeću*, str. 27–29.

najčešći, dok najrjeđe supruga zadržava samo svoje prezime. Tijekom 18. stoljeća, sve do jozefinskih reformi i do konačne uspostave imensko-prezimenske forme, žena je zadržavala djevojačko prezime i koristila ga cijeli život. U rijetkim prilikama, uz njezino prezime nalazimo dodatak *nata* ili dvoprezimensku formu, primjerice Magdalena Logomer Herucina, a iznimku čine situacije kada je suprugovo prezime prestižnije. Primjerice, kada je Balthasar Magdalenics postao barun, supruga Theresia odlučuje se koristiti njegovim prezimenom. Pomalo je nejasna bilješka od 14. siječnja 1744. godine u kojoj stoji da je kršten »filius spurius Matthias nomine cujus cognomen nescitur, matris Anna Matkovich«. ⁶⁰ Dakle, naznačeno je da je prezime djeteta nepoznato, i to usprkos tome što je zabilježeno prezime majke.

Osim što nezakonito dijete naslijedi majčino djevojačko prezime, često dobiva nadimak koji se tiče njegova nezakonita statusa, a koji kasnije postane obiteljsko prezime ukoliko takvo dijete osnuje obitelj. ⁶¹ Nejasnoće oko prezimena nezakonite djece svakako dodatno otežavaju ili onemogućavaju praćenje njihova odrastanja.

U matičnim knjigama krštenih zabilježeno je četrnaest krštenja nezakonite djece u aristokratskim krugovima. Čak tri slučaja bilo je u uglednoj obitelji Bengera, a među braćom i djecom *vaivode* Friedricha Bengera. Moguće je da nezakonite djece u aristokratskim krugovima bilo i veći broj, ali da su aristokrati iskoristili mogućnost da ostanu anonimni.

U jednom slučaju spominje se da je dijete rođeno iz dogovorene, uvjetne veze, a možda iz dogovorena ili uvjetna braka. Jedna vanbračna veza naziva se pak *damnato conclusi*, dok su dvije veze određene kao *incest*. O tome više u analizama.

Šestorica očeva određeni su kao posluga (*servus, famulus*), a jedan kao kočijaš (*auriga*). Jedan je bio *inquilinus*. Među majkama je čak 19 određeno kao *ancilla, servitrix* i *famula*, dok su dvije određene riječju *inquilina*. Neke od veza majke su ostvarile sa služinčadi, dok su ih neke ostvarile s gospodarima. Bilo je i 15 udovica. Četvorica očeva bili su vojne osobe, trojica su označeni pojmom *Zingara*, jedan pojmom *Greco*, dok je jedna majka označena kao skitnica ili Ciganka (*vaga*), a jedna kao prosjakinja (*mendica*).

Tablica 1. Pokazatelji s obzirom na broj krštene djece. ⁶²

Razdoblje	Kršteni	Godišnje	Nezakonita djeca	Godišnje	Postotak
1689–1700	1.086	94,43	25	2,17	2,30
1701–1710	1.250	125,00	30	3,00	2,40
1711–1720	1.239	123,90	32	3,20	2,58
1721–1730	1.396	139,60	53	5,30	3,80
1731–1740	1.554	155,40	20	2,00	1,29
1741–1750	1.590	159,00	35	3,50	2,20
1751–1760	1.562	156,20	22	2,20	1,41
1761–1770	1.644	164,40	31	3,10	1,89
1771–1780	1.490	149,00	30	3,00	2,01
1781–1790	1.248	124,80	33	3,30	2,64
1791–1800	1.584	158,40	60	6,00	3,79
Ukupno	15.643		371		2,37
18. stoljeće	14.557		346		2,38
mjesečno (18. st.)	10.99		0,26		

⁶⁰ HR-HDA, inv. br. 550, str. 52.

⁶¹ Zuprić, *Nezakonita djeca Tara, Vabriga i Frate u 18. i 19. stoljeću*, str. 76–78.

⁶² U obzir nisu uzete one bilješke o nezakonitoj djeci o kojoj postoji samo zapis o smrti, a ne i o krštenju.

Među majkama je 29 njih obilježeno kao *concupina*. Ta riječ ima široko značenje i vjerojatno obilježava ženu koja u tjelesni odnos stupa izvan braka. Formulacija *sua concubina* mogla bi ukazivati na to da se radi o stalnoj ljubavnici, no možda se radi o posljedici navike zapisivača, koji redovito upisuje *sua consorte* ili *sua uxor*, pa onda tako upisuje i *sua concubina*. U dvama slučajevima nezakonito je dijete rođeno kao posljedica silovanja. Ta je tema šira i bit će analizirana u trećem dijelu ovoga rada, u kojem će biti analizirane i ostale posebnosti te odstupanja od uobičajenih formi.

djeca mogu biti nastavak majčine zakonite obitelji, posebice majki udovica, zbog čega je moguće pratiti njihovo porijeklo.

3.1. Rekonstrukcija slučajeva nezakonite djece kao rekonstrukcija obitelji

3.1.1. Catharina Antolchich iz Podgajca

U matičnoj knjizi krštenih pod datumom 17. travnja 1712. godine zapisano je sljedeće:

Tablica 2. Analitika.

Razdoblje	Kršteni	Ukupno nezakonite djece	Krštena nezakonita djeca	Umrli nezakonita djeca	Ime i prezime majke	Samo ime ili prezime majke	Ime i prezime oca	Samo ime ili prezime oca
1689–1700	1.086	25	25		7	11	8	8
1701–1710	1.250	30	30		9	18	20	3
1711–1720	1.239	32	32		6	20	16	4
1721–1730	1.396	53	53		27	22	15	5
1731–1740	1.554	20	20		9	8	13	3
1741–1750	1.590	35	35		25	9	21	6
1751–1760	1.562	22	22		15	7	18	4
1761–1770	1.644	35	31	4	18	12	21	7
1771–1780	1.490	37	30	7	21	9	17	5
1781–1790	1.248	38	33	5	23	10	3	3
1791–1800	1.584	69	60	9	50	10	8	8
Ukupno	15.643	396	371	25	210	136	160	56
18. stoljeće	14.557	371	346					

3. Analize odabranih slučajeva

Kao što sam napomenuo u uvodu, analiza pojedinog slučaja nezakonite djece slična je rekonstrukciji obitelji. No, obiteljsko okruženje ponekad sasvim izostaje, primjerice onda kada je majka skitnica, pa tada svaka rekonstrukcija prestaje, osim u slučajevima kada je otac dovoljno jasno obilježen. S druge pak strane, nezakonita

»Natus et Bapt[izatus] est Nicolas filius Nicolai Bragitovich et Catharina Antolchich ex thoro illegitimo.«⁶³

Početak je 18. stoljeća i tada još uvijek češće imamo bilješke s punim imenima i prezimenima obaju roditelja, zbog čega postoji veća mogućnost da se nađu povezani slučajevi, bilo oca bilo majke. Antolchich je prezime razgranata roda i treba biti na oprezu. Već deset godina

⁶³ HR-HDA, inv. br. 549, str. 98.

kasnije, 6. kolovoza 1722. godine, Catharina Antolchich krsti drugo nezakonite dijete, kojem daje ime Laurentis (10. kolovoza je blagdan Svetoga Lovre) ovaj put »ex padre ignoto«. ⁶⁴ Je li to ona ista Catharina iz 1712. godine? Devet dana nakon Laurentisa, kršteno je dijete »ex thoro legitimo«, čija je majka također Catharina Antolchich. U listopadu iste godine kršteno je još jedno dijete, a u prosincu te godine svoje je dijete krstila četvrta Catharina Antolchich. ⁶⁵ Dakle, sigurno je da su u župi Križevci, točnije u Podgajcu, istodobno postojale četiri žene koje su imale istovjetna imena i prezimena te koje su bile u fertilnoj dobi. Je li koja od njih ista ona Catharina Antolchich iz 1712. godine? To je teoretski moguće, no u praksi je drugačije: iz nekih primjera doznat ćemo da nezakonito dijete društveno obilježi majku, pa su njezine šanse da nakon rođenja nezakonita djeteta osnuje obitelj minimalne. Posebice u seoskim sredinama kao što je Podgajec. Je li Catharina Antolchich svoje drugo nezakonito dijete rodila deset godina poslije 1712. godine, dakle 1722. godine, kada su četiri njezine imenjakinje i prezimenjakinje također rodile djecu? Moguće je da je jedna od njih ostala udovica i kasnije postala majka nezakonita djeteta. No, budući je njezin društveni »pad« počeo 1712. godine, s velikom izvjesnošću zaključujem da je to ista ona Catharina Antolchich koja je 1722. godine ponovo rodila nezakonito dijete.

Ovaj primjer otvara problematiku ponovljenih slučajeva: kada ista žena rodi dvoje ili više nezakonite djece, pri čemu u obzir ne uzimam porode blizanaca. U kojoj je mjeri teško u sredini u kojoj su u svakom selu, a tek u nešto manjoj mjeri u gradu, u opticaju nekoliko prezimena, dok se ista imena ponavljaju kalendarskim ciklusom, odrediti je li osoba istog imena i prezimena nakon nekoliko godina ista ta osoba, zorno ilustrira slučaj četiriju žena čija su imena i prezimena bila istovjetna, dakle Catharina Antolchich, i koje su rodile u razmaku od samo četiri mjeseca. Tome dodajem 166 bilježaka u kojima je majka zapisana tek imenom ili ni imenom ni prezimenom (*mater NN*), što uvelike otežava svako daljnje istraživanje.

3.1.2. Helena Vitez

Iz matične knjige krštenih doznajemo da je 15. svibnja 1730. godine kršteno nezakonito dijete Helene Vitez i

Michaëla Perczaicza. ⁶⁶ Nema podataka o tome radi li se o gospodaru i sluškinji ili udovici. Helena Vitez ponovno je rodila nezakonito dijete petnaest godina kasnije: 1. listopada 1745. godine. ⁶⁷ Je li riječ o istoj osobi? Zacijelo jest. Helena Vitez bila je jedina žena toga imena i prezimena koja je u tom razdoblju navedena u župnim knjigama, a pojava nezakonita majčinstva bila je toliko rijetka da je veća vjerojatnost da je ponovila »griješ«, nego da su ga u tako kratkom razdoblju počinile dvije osobe istoga imena i prezimena. Osim toga, slučaj Helene iz 1750. godine vjerojatno se također odnosi na Helenu Vitez:

»Baptizavi Eliam Bonaventuram filium illegitimum Matthiae Paradich et Helena olim jam secunda prolis [*illegitime*: naknadno upisano] Meretricis.«⁶⁸

Helena čije prezime, doduše, nije navedeno, rodila je, dakle, već dvoje nezakonite djece. Nema toliko Helena koje bi se mogle povezati s dva slučaja rođenja nezakonite djece, a vremenski slijed potpuno se poklapa. Stoga nećemo pogriješiti ako tvrdimo da je u ovoj bilješci zapisano treće nezakonito dijete Helene Vitez.

3.1.3. Magdalena Delich (Delics) iz Donjega grada

Među slučajeve ponovljena »griješa« svrstavam i Magdalenu Delich (Delics), koja u razmaku od samo dvije godine rađa dvoje nezakonite djece. Najprije je 27. siječnja 1742. godine rodila Josephusa:

»Baptizatus est Josephus Illeg[itimus] Simonis Bink...novich [bilo je napisano drugo ime koje je iskrižano] et Magdalena Delichka.«⁶⁹

Potom je 11. ožujka 1744. godine rodila Margarethu:

»Baptizata est Margaretha filia spuria Patre ignoto matre Magdalena Delics.«⁷⁰

Sadržaj bilješke iz 1742. godine otkriva da je bilo upisano ime oca, koje je potom iskrižano do nečitkosti i da je iznad njega upisano ime drugog oca, nekog Simona. Njegovo prezime nije moguće pročitati, jer je ugurano među redove.

⁶⁴ HR-HDA, inv. br. 549, str. 150.

⁶⁵ Isto, str. 150, 151 i 152.

⁶⁶ Isto, str. 183.

⁶⁷ HR-HDA, inv. br. 550, str. 63.

⁶⁸ Isto, str. 91.

⁶⁹ Isto, str. 36.

⁷⁰ Isto, str. 53.

Upisani očevi često bi bili iskrižani, i to uglavnom zato da bi im se imena zamijenilo sintagmom *pater ignotus* ili, što je bilo češće, zapisom *NN. No*, u ovom slučaju zapisivač, kumovi, majka ili, najvjerojatnije, zapisani otac, zahtijevaju izmjenu upisa, zbog čega je zabilježeno drugo ime. Zaključak je jasan: »kandidata« je bio veći broj.

Tijekom prve polovice 18. stoljeća prezime Delich u Križevcima nije bilo često. Štoviše, u popisu iz 1706. godine bilo je samo jedno domaćinstvo toga prezimena, i to u Donjem gradu, gdje je živjela obitelj Stephanusa Delicha.⁷¹ U matičnim knjigama pronalazim dvoje djece tog Stephanusa: 27. kolovoza 1693. godine krštena je Margaretha Delich, čija je majka bila Elizabetha Czaniek,⁷² dok je 15. veljače 1695. godine kršten Georgius Delich, čija je majka također bila Elizabetha Czaniek.⁷³ Stephanus Delich trebao bi biti djed ili naraštaj djeda Magdalene. Poveznog naraštaja nisam pronašao. Možda je izostavljen ili se, nažalost, nalazi na malobrojnim izgubljenim listovima, a moguće je i to da se krije među brojnim nepotpunim bilješkama u kojima nije upisano prezime oca. U svakom slučaju, o Magdaleni možemo zaključiti tek to da je bila promiskuitetna ponašanja i da tijekom dviju godina rađa dvoje nezakonite djece, pri čemu nije sigurna u to tko je djetetu otac. Kasnijih podataka u matičnim knjigama ne nalazim. Nije za očekivati da bismo je uz takvu biografiju mogli pronaći u knjizi vjenčanih kao mladenku, a knjiga umrlih pokreće se tek desetak godina kasnije, pri čemu je isprva vođena neuredno.

3.1.4. Još nekoliko ponovljenih rođenja nezakonite djece

Zbog brojnih majki nezakonite djece kojima je zapisano tek ime ili tek *NN*, često je nemoguće slijediti trag i broj žena koje su nezakonitu djecu rodile dva i više puta, pa čak ni onda kada imamo pomoć duhovnika koji vrši upis. Takvu bilješku imamo od 4. listopada 1727. godine:

»Baptizatus est Franciscus Filius Illegitimus Spurius Patre ignoratur Margarethe cujusdam jam secundus.«⁷⁴

Premda imamo podatke o tome da je Franciscus bio Margarethi *jam secundus*, dakle već drugi nezakoniti sin, to nimalo ne pomaže. Naime, u razdoblju od 1719. do 1722. godine navedene su četiri Margarethe koje su rodile nezakonitu djecu: dvije su zapisane kao Margaretha N., dok se preostale dvije prezivaju Kesman i Jenderlin.⁷⁵ Margaretha koja je 1727. godine rodila sina imenom Franciscus može biti bilo koja od tih četiriju Margaretha, pri čemu su i među njima četirima moguća »preklapanja«.

Jedna bilješka od 29. ožujka 1793. godine sadrži podatke o imenu i prezimenu majke:

»Ex Prasideo Bapt[izat]a est Theresia filia illegitima parentis N. et Barbara Horvath.«⁷⁶

Barbara Horvath je na istovjetan način ponovo upisana 11. lipnja 1796. godine:

»Bapt[izat]a est filia illeg[itima] Anna patris NN. et Barbara Horvath.«⁷⁷

Njezina kćer Anna umrla je s godinu dana,⁷⁸ dok za prvo dijete kojem je ime bilo Theresia nisam našao podatak o smrti.

Zbog nedostatnih podataka nisam uspio u potpunosti rekonstruirati slučajeve čak triju žena istoga prezimena koje su istodobno rodile nezakonitu djecu, pri čemu su dvije od njih to učinile dvaput. Radi se o Heleni Babich, Ursuli Babich i Anni Babich. Helena je rodila jedno nezakonito dijete o kojem nema bilješke o krštenju, ali znamo da je pokopano 28. siječnja 1794. godine s otprilike godinu dana:

»Ex Erdovecz, Obiit Michaël filius Helena Babich innocens unis anno.«⁷⁹

Ursula je bila iz drugog sela, točnije iz Karana, što isključuje blisko rodbinsko povezivanje barem s Helenom. Ursulin *filius lilegitimus* Joseph kršten je 25. veljače 1795. godine:

71 Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 278.

72 HR-HDA, inv. br. 549, str. 16.

73 Isto, str. 24.

74 Isto, str. 170.

75 Isto, str. 134, 149 i 150.

76 HR-HDA, inv. br. 552, str. 69.

77 Isto, str. 94.

78 Isto, str. 27.

79 HR-HDA, inv. br. 557, str. p. 20.

»[Ex Ka]rane Baptizatus est Joseph filius illegitimus Joannis N. et Ursule Babich.«⁸⁰

Joseph je pokopan 13. listopada 1797. godine⁸¹ ili onda kada je Ursulin drugi *filius illegitimus* Georgius navršavao pola godine.⁸² O Anni Babich, a iz bilješke koja je od 17. studenoga 1790. godine, doznajemo pak sljedeće:

»Bapt[izat]a est Catharina filia illegitima Matthie Laczkovich et Anna Babich.«⁸³

Premda je kraj stoljeća i premda je na snazi dekret o (ne)upisivanju očeva nezakonite djece, otac je upisan imenom i prezimenom, za što je dotični morao dati svoj pristanak. Do rođenja drugog Annina nezakonita djeteta čekat ćemo do 15. listopada 1797. godine:

»Ex Erdovecz Baptizata est Dorothea filia illegitima Joannis N. et Anna Babich.«⁸⁴

Dakle Anna je istoga prezimena kao i Helena te su obje iz Erdovca. No, to nije zadnje spominjanje Anne u matičnim knjigama. Ni tri godine poslije, točnije 4. siječnja 1800. godine, Anna je zabilježena kao krsna kuma.⁸⁵ Bilo bi potrebno posebno istraživanje koje bi utvrdilo tko su i u kojim okolnostima zapravo mogli biti kumovi. Uloga kuma bila je važna. Kum se upisuje imenom i prezimenom, čak i onda kada izostaju podaci o roditeljima. Kumstvo se smatralo duhovnim roditeljstvom i sigurno je da prijašnjih godina ne bismo našli osvjedočeno i opetovano obeščašćenu osobu u ulozi krsne kume. No, radi se o 1800. godini, a i dijete kojem je Anna kuma također je rođeno kao nezakonito.

3.1.5. Dorothea Piszkorich: nakon obitelji

U knjizi krštenih 26. siječnja 1787. godine zabilježeni su i sljedeći podaci:

»Ex Inferiore Citte Bapta est Catharina Illegitima filia Dorothea relicta vidua Francisci Visnyevich.«⁸⁶

U posljednjoj smo četvrtini stoljeća. Bilješke su cjelovitije, ali ipak nije zapisano ime oca ni prezime majke. Izostanak imena oca ne iznenađuje: na snazi je dekret iz kojega proizlazi da se podaci o ocu bilježe isključivo na njegov zahtjev. Dakle, polazišni podatak je ime pokojnog supruga.

Franciscus Visnyevich rođen je u Križevcima 11. studenog 1742. godine od oca Stephana i majke Catharine Sibilinszky.⁸⁷ Vjenčao se 18. veljače 1767. godine s Dorotheom Piszkorich.⁸⁸ U braku im se rodilo četvero djece, od kojih je dvoje vrlo brzo umrlo, a za ostalo dvoje nema pouzdanih podataka.⁸⁹ Franciscus Visnyevich umire krajem 1778. godine u dobi od trideset i šest godina. U matičnoj knjizi mrtvih stoji da je umro u dobi od trideset i pet godina.⁹⁰

Gotovo deset godina nakon smrti supruga, Dorothea se u matičnoj knjizi krštenih spominje kao majka nezakonita djeteta Catharine, koja je preživjela samo dva tjedna: umrla je 11. veljače 1787. godine. No, Dorothea se u matičnoj knjizi krštenih ponovo spominje već 6. lipnja 1788. godine:

»Baptizati sunt Filii Jacobus et Ignatius gemini illegitimi Dortothea Visnjevich vidua.«⁹¹

Tijekom 18. stoljeća blizanci su živjeli vrlo kratko: većina ih umire već tijekom prvih tjedana života. Dorotheini blizanci umrli su tijekom nekoliko prvih mjeseci života: Jacobus 28. kolovoza s nepuna tri mjeseca, a Ignatius 17. rujna 1788. godine. Smrtnost blizanaca tijekom prvih dana te tjedana života, i to bez obzira na to radi li se o zakonitoj ili nezakonitoj djeci, posebna je tema, a istraživanje duljeg vremenskog perioda donijet će dragocjene podatke o razvoju zdravstva i zdravstvenih uvjeta pojedine sredine na pragu modernog doba.

Primjer u kojem je protagonistica Dorothea Piszkorich znakovit je zato što se radi o osobi o čijemu životu ipak doznajemo brojne podatke. Bila je Križevčanka, udala se i osnovala obitelj. Kada se vjenčala, suprug joj je imao dvadeset i pet godina, a ona vjerojatno dvije ili tri godine manje. Tijekom sljedećih devet godina rodilo im

⁸⁰ HR-HDA, inv. br. 552, str. 84.

⁸¹ HR-HDA, inv. br. 557, str. 30.

⁸² HR-HDA, inv. br. 552, str. 100.

⁸³ Isto, str. 49.

⁸⁴ Isto, str. 104.

⁸⁵ Isto, str. 122.

⁸⁶ Isto, str. 28.

⁸⁷ HR-HDA, inv. br. 550, p. str. 42.

⁸⁸ HR-HDA, inv. br. 555, str. 37.

⁸⁹ Detaljniji podaci i rekonstrukcija ove obitelji nije tema ovoga rada, zbog čega iznosim opće informacije.

⁹⁰ HR-HDA, inv. br. 555, str. 258.

⁹¹ HR-HDA, inv. br. 552, str. 34.

se četvero djece. Dakle, prosječni internatalni interval bio je oko tri godine. Suprug je umro mlad. Dorothea je udovica s tada najviše dvoje djece. Ako su imale takvu mogućnost, udovice bi se veoma brzo ponovno udavale, najčešće za udovce, nakon čega bi nastavile rađati u razmaku od dvije do tri godine. Iz nekog razloga Dorothea se nije ponovno udala, no moguće je da je podatak o tome zagubljen. U svakom slučaju, sljedećih devet godina nije zabilježena u knjizi vjenčanih, a kao majka nije zabilježena ni u knjizi krštenih. Dvadesetak godina nakon što je rodila prvo dijete, Dorothea je rodila troje izvanbračne djece, koje je ubrzo preminulo. Dakle, od njezinih sedmero djece, preminulo ih je barem petero.

3.1.6. Anna Maria Zmailovics: nakon obitelji

Sličnu biografiju ima žena koja je zapisana pod nekoliko imena. Varijacije imena Anna Maria, Marianna ili Maria te prezimena Izmailovich i Zmailovich, nisu takve da bi dovodile u pitanje identitet osobe, posebice zato što postoje i dodatni podaci. Anna Maria Zmailovics spominje se 18. svibnja 1759. godine, kada je kršten njezin sin:

»Vitus filius illegitimus Michaëlis Gudics ex Erdouecz et Anna Maria Zmailovics vidua Fudroczi.«⁹²

Već dvije godine poslije, 30. prosinca 1761. godine, Anna Maria krstila je drugu nezakonitu kćer, kojoj je ime bilo Marianna, a otac Marco Arche.⁹³ Anna Marijino prezime je islamskog porijekla i ne susrećemo ga u križevačkom kraju, no često je u Krapini i Karlovcu. Zacijelo se radi o doseljenici ili o doseljeničkoj obitelji. Prije nego što je rodila dvoje nezakonite djece, Anna Maria je bila u braku s plemenitim Stephanom Fudrocziem. Fudroczi (Fodroczi) su jedna su od najstarijih potklaničkih obitelji s rodoslovljem od vremena Celjskih, a bili su nosioci različitih dužnosti i časti.⁹⁴ I Stephan Fudroczi naveden je u bilješkama kao *nobilis dominus*. Teško je

doznati tko je u njegovu životu bila Anna Maria Zmailovich: *ancilla* kojom se oženio, što nije bilo neuobičajeno, ili možda pripadnica plemstva. U braku je rodila troje djece (od 1748. do 1756. godine), svake četiri godine jedno, da bi 1758. godine postala udovica.⁹⁵ Dakle, kao i Dorothea, tako je i Anna Maria nastavila rađati nakon braka, pri čemu je rodila barem dvoje nezakonite djece. Jedina razlika je bila ta što nemamo podataka o životu i smrti njezine djece, budući da knjige umrlih još ne bilježe njihovu smrt. No, zbog svih razmatranih slučajeva znamo da su preživjela tek njezina malobrojna djeca, a da je motiv njezina ponašanja bio održanje roda i potomstva.⁹⁶

Oba slučaja poput stereotipa podsjećaju na obitelj Paulusa Balloga, požeškog krojača. Rođen 1755. godine u Prozorju,⁹⁷ Paulus je već 1776. godine kao izučeni krojač bio član požeškog krojačkog ceha.⁹⁸ Sljedeće godine oženio se Požežankom Catharinom Pesich.⁹⁹ U braku im se u razdoblju od samo četiri godine rodilo četvero djece, uz prosječni internatalni ciklus koji je bio nešto kraći od šesnaest mjeseci. Od četvero djece troje je uskoro umrlo, dok za jedno nisam pronašao podatak, pa je moguće da je preživjelo djetinjstvo. Paulus je umro s dvadeset i sedam godina, točnije 1782. godine. Catharina je već 1784. godine rodila nezakonitu kćer Mariju,¹⁰⁰ koja umire za tjedan dana. Nakon dvadeset i tri mjeseca Catharina rađa nezakonita sina, kojem se, međutim, u matičnim knjigama gubi trag.¹⁰¹ Iako se događa u drugom gradu, život Catharine samo je vremenski skraćena inačica života koji su imale Dorothea iz Križevaca, uz brojne podudarnosti s biografijom koju je imala Anna Maria Zmailovich.

Ponašanje tih triju žena nije uvjetovano karakternom crtom, primjerice sklonošću promiskuitetnu ponašanju ili nesputanu libidu. Naprotiv, radi se o obiteljskim ženama, od kojih je jednoj suprug pripadnik staroga plemstva, a drugoj krojački majstor. Nakon nekoliko godina braka izgubile su supružnike, a polovica ili čak i veći broj djece rođene u braku umire u djetinjoj dobi. Dakle,

⁹² HR-HDA, inv. br. 550, str. 155.

⁹³ Isto, str. 158.

⁹⁴ Ivan v.[on] Bojničić (bearbeitet), *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg: Verlag von Bauer & Raspe, 1899), str. 47; Josip Adamček – Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu / Institut za hrvatsku povijest, 1976), str. 456.

⁹⁵ HR-HDA, inv. br. 555, str. 176.

⁹⁶ Izvjesno je da je preživio Josephus, njezin najstariji sin iz braka (HR-HDA, inv. br. 550, str. 79), koji je ubilježen kao otac djece koja su krštena 25. studenoga 1774. godine (HR-HDA, inv. br. 551, str. 77) i 4. ožujka 1777. godine (HR-HDA, inv. br. 551, str. 114).

⁹⁷ HR-HDA, inv. br. 1010, str. 116.

⁹⁸ Josip Buturac, *Stanovništvo Požege i okolice (1700.–1950.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2004), str. 70.

⁹⁹ HR-HDA, inv. br. C.I., str. 266.

¹⁰⁰ HR-HDA, inv. br. B.I., str. 218.

¹⁰¹ Isto, str. 357.

može se prepoznati očajnička utrka sa smrću. Obitelj koja ima jedno dijete samo će uz puno sreće dočekati sljedeći naraštaj. Ako dijete ne umre u kolijevci, čak i ako dočeka zrele godine, sudbina naraštaja¹⁰² samo je na jednom ogranku, pa je veća vjerojatnost da će obitelj nestati. Međutim, obitelj sa sedam, osam, pa čak i deset krštenja, može se nadati da će dvoje ili troje djece nastavljati njezine naraštaje. Ako se udovica ne uda nekoliko godina poslije smrti supružnika, nerijetko će, a da bi osigurala potomstvo, roditi izvanbračnu djecu. Nemali je broj slučajeva kada se poslijebračno nezakonito dijete rađa pri završetku ženine fertilne dobi.

3.1.7. Catharina Kollar[ich] ili Catharina Hervoj: još jedna udovica

Podtemi »nakon obitelji« dodajem i primjer Catharine, udovice Georgiusa Svagela. Teškoće oko načina pisanja prezimena uglavnom se otklanjaju lakoćom: prihvaćanjem češćeg načina pisanja ili oblika prezimena koji je opće prisutan. Međutim, naglašavam da se osoba iz ove biografije pojavljuje pod dva različita prezimena. Nije omaška, jer se oba oblika ponavljaju. Catharina se, kada je bila u braku i kada je rađala djecu Georgiusu Svagelu, pojavljuje kao Catharina Kollar[ich] ili kao Catharina Hervoj. Sufiksi *-ic*, *-ov* ili *-in* na kraju prezimena uobičajeni su i nisu drugo prezime (Schettar = Schettarin ili Schettaich; Szever = Szeverin). No, Kollar i Hervoj su dva različita prezimena. Je li riječ o istoj osobi? Naime, 13. rujna 1784. godine zapisano je sljedeće:

»Baptizatus est filius illegitimus Michaël Catharine Svagel vidue defuncti Georgij.«¹⁰³

Osim imena djeteta i samo imena majke, polazni je podatak ime pokojnog supruga. O ocu čak ni *NN*. Ubrzo

nalazimo na čak tri Georgiusa Svagela, koji su imali djecu u prethodnih otprilike petnaest godina. Jedan je bio oženjen Annom, drugi Elizabethom, a treći Catharinom. Catharina je u razdoblju od 1769. do 1779. godine suprugu Georgiusu Svagelu rodila petero djece¹⁰⁴ s internatalnim intervalom od dvije i pol godine ili trideset mjeseci. Tri godine nakon rođenja petog djeteta Georgius Svagel umire u dobi od pedeset godina.¹⁰⁵

Međutim, a čime se vraćamo na pitanje prezimena, pa time i na pitanje identiteta majke, prvih dvoje djece rađa Catharina Kollar[ich], dok drugih dvoje rađa Catharina Hervoj. Posljednjem djetetu navedeno je samo ime majke. Više od tri godine razlike između drugog i trećeg djeteta dopušta mogućnost da je Catharina Kollar[ich] umrla i da se Georgius Svagel ponovo oženio ženom istoga imena: Catharinom Hervoj. Ipak, pored ove nategnute mogućnosti (nema upisa o smrti Catharine Kollar[ich], a ni upisa Georgiusova vjenčanja s Catharinom Hervoj), moguće je da se Catharina pojavljuje pod dva različita prezimena, za što postoje brojni primjeri u matičnim knjigama.¹⁰⁶

U svakom slučaju, ako i jest druga žena istoga imena, to samo znači da je u braku rodila troje, a ne petero djece. Nisam našao podatke o preživljavanju djece, osim za prvo dijete Helenu, koja je umrla s nepune dvije godine. I Catharina Hervoj ostavši udovicom u fertilnom razdoblju života, već dvadeset mjeseci nakon smrti supruga rađa nezakonito dijete Michaëla. Kasnijih podataka o Catharini i o tom njezinu djetetu ne nalazim. Kao i u prethodnim slučajevima, i ovdje se radi o nastavku nadmetanja sa smrću djece, iako podatke o njihovom životu i smrti u matičnim knjigama ne nalazim.

Različite teme i problematike isprepletene su. U podtemi »nakon obitelji«, riječ je o osobama s ponovljenim slučajevima rađanja nezakonite djece: jedan slučaj bli-

¹⁰² To je, naravno, samo statistički točno. Rekonstruirao sam obitelj Andreasa Szolara iz Erdovca, čija je supruga bila Dorothea Doll. Između kolovoza 1774. i ožujka 1782. godine imali su šestoro djece u pet porođaja, uz prosječni internatalni interval od dvadeset i tri mjeseca. Od te šestoro djece, samo je jedno doživjelo šest godina starosti: dvoje je umrlo u drugoj godini života, jedno nakon navršena dva mjeseca, dok su blizanci umrli istoga dana kada su rođeni. Nijedno dijete nije doseglo zrele dob. Isto se zbilo u obitelji Josephusa Szevera. Njegova je supruga Susana Chavlek od srpnja 1766. do veljače 1775. godine rodila šestoro djece, uz internatalni interval od 20,4 mjeseca. Troje djece umrlo je u dobi od dvije do četiri godine, dvoje u najranijoj i ranoj dojenačkoj dobi, a samo je jedno dijete doživjelo dvanaest godina. Većina slučajeva nije tako drastična, ali ni puno uspješnija u utrci sa smrću. Da je statistika varljiva, svjedoči primjer Stephanusa Logomera iz Pogajca, koji je rođen tijekom druge polovice 17. stoljeća. U dvama brakovima imao je devetero djece. Iz matičnih knjiga doznajemo da je čak sedmero njegove djece doživjelo zrele godine i da je zasnovalo svoje obitelji. Vidi i: Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, str. 26.

¹⁰³ HR-HDA, inv. br. 552, str. 12.

¹⁰⁴ HR-HDA, inv. br. 551, str. 45, 61, 89, 116 i 136.

¹⁰⁵ HR-HDA, inv. br. 555, str. 144.

¹⁰⁶ HR-HDA, inv. br. 550, str. 43: »Baptizatus est Stephanus filius legi[timus] Luca Far alias Herczeg«; HR-HDA, inv. br. 550, str. 130: »Rosalia Svagel aliter Arbanas.«; HR-HDA, inv. br. 551, str. 76: »filia legitima Josephi Szever aliter Jazvec et consortis ejus Susana nata Chavlek.« Izdavam i primjer ili slučaj Marianne, supruge Michaëla Medveda, koja se pojavljuje najprije pod prezimenom Ferressia, a potom pod prezimenom Hlepchich, što je bilo nejasno dok nisam našao na jedan zapis o smrti iz 1783. godine: HR-HDA, inv. br. 555, str. 145: »Obiit Jacobus Lepchich vulgo Ferressia annorum 78.«

zanaca i jedan aristokratski brak koji prethodi ženinu padu. Neke od njih »umrežene« su sa širim kontekstom zakonite djece, kao što je, primjerice, preživljavanje blizanaca. Isto tako, posljednjim slučajem otvorena je problematika identifikacije osoba u formativnu razdoblju korištenja prezimena.

Podtemu »nakon obitelji« zaključujem ukazivanjem na primjer u kojem su protagonisti bili Stephanus Bichak et Anna Doll, što je važno jer se radi o najmanje dvije obitelji upletene u aferu. Početni podatak odnosi se na krštenje nezakonita djeteta 25. travnja 1743. godine:

»Baptizatus est Marcus filius spurius Stephani Bichak et Anna Doll, non conjugatorui. Cujus Patrini fuere Matthias Sunchich et Anna Kersnarovich, per me Fr[at]rem Hilarione Gasparrotti Paulinus.«¹⁰⁷

Ovaj put zapisivač, koji je, inače, bio kasnije slavan pavlinski pisac Hilarion Gasparotti, koristi formulaciju »non conjugatorui« (nisu međusobno oženjeni). Stephanus Bichak ranije je bio u braku s Margarethom Osegovich, koja je rodila barem dvoje djece: 1736. i 1739. godine.¹⁰⁸ Anna Doll također je ranije bila u braku. Suprug joj je bio Jacobus Mikussecics, kojem je 1732. i 1734. godine rodila dvoje djece.¹⁰⁹ Radi li se o istom Stephanu Bichaku i o istoj Anni Doll, nažalost, ne mogu dokazati zbog manjkavih podataka, ali to je svakako zbog vremenskih podudaranja vrlo vjerojatno.

3.1.8. Nezakonita djeca i obitelj

U sklopu podteme »nakon obitelji« ukazujem i na nekoliko slučajeva u kojima su udovice nakon braka rodile jedno ili više nezakonite djece. Rjeđi su slučajevi, ali se ipak pojavljuju, u kojima su se nezakonita djeca rodila tijekom trajanja braka, bilo suprugovom bilo supruginom nevjerom. Kao prvi od takvih slučajeva iz početka 18. stoljeća bio je slučaj u kojem se spominje Nicolas Gudich, o kojem 16. studenoga 1705. godine doznajemo sljedeće:

»Bapt[ezatus] est Andreas filius Nicolai Gudich et Barbara cuis concubina ex thoro illegitimo.«¹¹⁰

Nicolas Gudich pojavljuje se 1706. godine u popisu kućedomaćina kao jedan od dva Gudicha u Donjem gradu. Prezime se pojavljuje i u Erdovcu.¹¹¹ Međutim, Andreas nije jedino i prvo dijete Nicolasa Gudicha. Već 1697. godine kršten mu je sin Josephus iz braka s Annom Trubecz.¹¹² To je vjerojatno prvo Gudichevo dijete, jer u matičnoj knjizi krštenih, koja se do tada vodi već osam godina, nema ranijeg upisa njegove djece. Anna je umrla pri porodu ili ubrzo nakon njega, jer je Nicolas već koju godinu kasnije bio u braku s ženom imena Dorothea Anto-Ilkovich. Tijekom nešto više od deset godina, točnije od 1701. do 1712. godine, Dorothea je rodila četvero djece.¹¹³ Nezakonito dijete Andreasa rodila mu je konkubina Barbara onda kada mu je Dorothea bila supruga, a samo nekoliko mjeseci prije nego što je Dorothea rodila treće dijete. Nakon njezine smrti, Nicolas se ženio još dvaput: s Helenom i s Margarethom Lovrich. Četiri žene rodile su mu, dakle, desetero djece, a jedanaesto dijete bilo je ono s konkubinom Barbarom. Nicolas je svakako dobar materijal za rekonstrukciju obitelji, no zbog nepostojanja knjige mrtvih, ta će rekonstrukcija biti nepotpuna.

Nicolas je nakon afere ostao u braku. Supruga Dorothea rodila mu je još jedno dijete. Drugačija je situacija sa ženama koje tijekom braka počine nevjeru i rode nezakonito dijete. O tome se, doduše posredno, može doznati onda kada pročitamo sadržaj bilješke u kojoj se spominje Dorothea Platussich rođena Saranics.¹¹⁴ Početni je podatak bilješka od 26. listopada 1788. godine:

»Baptizata est filia illegitima Catharina Dorotheae Platussich nata Saranics conjugis Michaëlis Platusich.«¹¹⁵

Dorothea je, dakle, rodila nezakonito dijete nepoznatu ocu onda kada je Michaël Platusich bio njezin suprug. Za njega se udala 1780. godine.¹¹⁶ U braku im se rodilo barem jedno dijete, koje je kršteno 9. studenoga 1784.

¹⁰⁷ HR-HDA, inv. br. 550, str. 47.

¹⁰⁸ Isto, str. 7 i 15.

¹⁰⁹ HR-HDA, inv. br. 549, str. 191 i 200.

¹¹⁰ Isto, str. 68.

¹¹¹ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 276–278.

¹¹² HR-HDA, inv. br. 549, str. 33.

¹¹³ Isto, str. 45, 53, 72 i 98.

¹¹⁴ Matthias Saran[ics], čija je kćer bija Dorothea, bio je prema popisu poreza iz 1777. godine jedan od bogatijih žitelja Donjega grada.

Vidi: HR-HDA – Križevci, kutija 3, nesignirano.

¹¹⁵ HR-HDA, inv. br. 552, str. 36.

¹¹⁶ HR-HDA, inv. br. 555, str. 71.

godine.¹¹⁷ Nisam našao zapis o smrti nijednog djeteta, kao ni zapis o smrti Michaëla. Kada se dijete rodi u braku, zakonito je i nosi suprugovo prezime. Ako je upisano kao nezakonito, može značiti jedino to da je suprug prijavio suprugu zbog nevjere i da poriče očinstvo. U knjizi krštenih imamo samo bilješku, ali nemamo podataka o sudskom procesu sa svjedocima i sankcijama, kao ni i o pokretanju postupka crkvenog razvoda, što je neminovno uslijedilo.

3.2. Nekoliko posebnih i bolje dokumentiranih primjera

3.2.1. Eva Oblachich

Radi se o Evi Oblachich poznatoj iz afere suđenja Magdi Logomer Herucini, koja se pojavljuje u procesu protiv Herucine kao krunski svjedok optužbe.¹¹⁸ U matičnim knjigama krštenih nisam uspio pronaći bilješku o krštenju Eve Oblachich. Međutim, iz matične knjige vjenčanih doznajemo da se udala 27. srpnja 1730. godine za Matthiasa Kopricha.¹¹⁹ To prezime je rijetko, i u matičnim knjigama župe Križevci pojavljuje se tek nekoliko puta, što ukazuje na to da je riječ o istoj osobi. U matičnoj knjizi krštenih od 19. ožujka 1754. godine nalazimo i podatak o djetetu:

»Baptizatus est Josephus filius illegitimus N. et Eva Oblachich.«¹²⁰

Činjenica da je Josephus kršten kao nezakonito dijete, a da je Eva ranije bila udana, ukazuje na to da je rodila kao udovica. Eva se 1730. godine udala kao služavka najmoćnijeg čovjeka u Križevcima: podžupana Bengera. Dvadeset i četiri godine kasnije nalazi se u službi kod Stephana Svagella, podsuca (*vicejudex*) Donjega grada.¹²¹

Međutim, Eva nije bila samo služavka na imanju: sve ukazuje na to da je u odsutnosti gospodara bila upraviteljica imanja. Udovica je, plemenita je roda, a tijekom afere navršila je četrdeset godina. Malo zbunjuje velik razmak između njezina vjenčanja, koje se zbilo kada je imala najmanje osamnaest, a vjerojatno već dvadeset godina, i poroda te krštenja sina Josephusa. Nepoznato je to je li u međuvremenu djecu rodila u braku ili, što je manje vjerojatno, kao udovica. No, nije bilo neuobičajeno da žena rađa u razdoblju duljem od dvadeset godina i da rađa nakon četrdesete godine života.¹²²

Premda je bila služavka, Eva se nalazi pri vrhu hijerarhijske ljestvice. Osoba je plemenita roda, u službi je odličnika i udovica je u zrelih godinama. Međutim, činjenica da je rodila nezakonito dijete ruši njezin ugled i status. Svakako da Eva nije bila prostitutka u onakvu smislu u kojem danas razumijemo tu riječ, jer u tom slučaju zasigurno ne bi bila upraviteljica imanja i osoba od povjerenja uglednog gradskog podsuca. Inače, žena koja rodi nezakonito dijete trajno je obilježena i srozana na dno društvene ljestvice. To je važno istaknuti zato što će imati odjeka u svim daljnjim razmatranim slučajevima.

3.2.2. Obitelj Benger: očevi nezakonite djece

Budući da se u uglednoj obitelji Benger rodilo čak troje nezakonite djece, tu obitelj obradio sam u zasebnu potpoglavlju. Bengeri su bili patricijska obitelj, možda jedna od najvažnijih križevačkih obitelji s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Plemstvo stječu 1649. godine,¹²³ a tijekom 17. stoljeća obnašaju visoke civilne i vojne dužnosti.¹²⁴ Među uglednike obitelji spada Friedrich Franciscus Benger, visoki vojni dužnosnik i *vaivoda* s kraja 17. stoljeća.¹²⁵ Jedan od braće mu je Barthol, koji je u Križevcima bio župnik od 1696. do 1702. godine,¹²⁶

¹¹⁷ HR-HDA, inv. br. 552, str. 14.

¹¹⁸ Ivan Bojničić, »Ukinuće vještichkih zakona u Hrvatskoj«, *Obzor* 65 (Zagreb, 1924), broj 257 (23. rujna 1924), str. 5; Zdenko Balog, »Magda Logomer Herucina«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 18 (Križevci, 2016), str. 119–132, na str. 126–127.

¹¹⁹ HR-HDA, inv. br. 549, str. 255.

¹²⁰ HR-HDA, inv. br. 550, str. 114.

¹²¹ Isto, str. 52.

¹²² Kao primjer izdvajam i onaj Anne Radochay. Prvo dijete rodila je u prvom braku 1738. godine (HR-HDA, inv. br. 550, str. 141), da bi svoje šesto dijete u drugom braku rodila tek 1761. godine (HR-HDA, inv. br. 550, str. 163). Udala se s najmanje dvadeset, a možda i više godina. Ako je odmah rodila prvo dijete, ne može biti rođena poslije 1717. godine, što znači da je šesto dijete rodila s najmanje četrdeset i četiri godine.

¹²³ Bojničić (bearbeitet), *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, str. 14.

¹²⁴ Radoslav Lopašić (sakupio i uredio), *Spomenici hrvatske krajine*, knjiga II. Od godine 1610 do 1693 (Zagreb: [Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti], 1885), str. 266–268. Spominje se 16. svibnja 1644. godine gradski sudac Zacharias Benger; Radoslav Lopašić (sakupio i uredio), *Spomenici hrvatske krajine*, knjiga III. Od godine 1693 do 1780 i u Dodatku od g. 1531 do 1730 (Zagreb: [Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti], 1889), str. 58. Spominje se 24. travnja 1697. godine neki *alter Vaivoda Johannes Benger*.

¹²⁵ HR-HDA, inv. br. 549, str. 16, 19, 21 i 33.

¹²⁶ HR-HDA, inv. br. 549, str. 28. Vidi i: Koščak, *Križevci – duhovna baština: prikaz sakralnih objekata križevačkih župa i života sv. Marka Križevčanina, popis križevačkih župnika i kapelana te životopisi svećenika, redovnika i redovnica rođenih u Križevcima*, str. 66.

dok mu je drugi brat bio Michaël. On je više puta spomenut u građi, a koncem 17. stoljeća bio je u braku sa Sophijom, s kojom je 1692. godine dobio kćer Annu.¹²⁷ Ne zna se je li s njom djecu imao i prije, no to je moguće zato što su matične knjige sačuvane tek dvije do tri godine unazad od Annina rođenja. Pritom je neznano je li udovac postao prije negoli je sa svojom služavkom Marijom 1705. godine dobio nezakonitu kćer Helenu.¹²⁸

Friedrichovi sinovi naraštaj su kojim obitelj doživljava vrhunac.¹²⁹ Tu je pavlinski povjesničar Nicolas Benger, jedan od najznačajnijih sinova grada Križevaca,¹³⁰ dok je Stephan Benger ugled stekao u isusovačkom redu.¹³¹ U civilnim službama odlikovao se najstariji brat Franciscus Barthol Benger. Zapisan je kao plemićki sudac (*judex nobilium*) Županije i kao gradski sudac (*judex civitatis*), a posljednjih desetak godina života bio je podžupan (*vice comes*) Križevačke županije. Mala mrlja u njegovoj sjajnoj karijeri bila je konkubina Margaretha, koja mu je 1708. godine rodila nezakonitu kćer Joannu. Njegov ugled vjerojatno je utjecao na to da su toj njegovoj kćeri kumovi na krštenju bili, kako stoji u matičnoj knjizi krštenih, »Generosus Dominus« i »Magnifisa Domicella«. Nakon te avanture oženio se Catharinom Klasich, a nekoliko godina kasnije s Theresijom Schettar, jednom od najbogatijih i najuglednijih Križevčanki.

Balthasar, mlađi brat Franciscusa Barthola, nekoliko će godina kasnije zaključiti niz »posrnulih« Bengeri. Njegova konkubina, a kojoj nije zabilježeno ni ime, 1713. godine rodila mu je kćer Julijanu.¹³² Neke bilješke u matičnim knjigama ukazuju na to da je taj Benger u Križevcima živio još tridesetak godina, ali ne spominju se ni njegova supruga ni kasnija djeca. Štoviše, cijela ta ugledna i brojna obitelj ubrzo je nestala, barem što se tiče muških potomaka: najmanje trojica članova obitelji odabrali su duhovničko zvanje u kojem, doduše, postižu ugled, ali ne i potomstvo. Ženske članice roda spominju se tijekom stoljeća, ali ne doprinose održanju roda, dakle prezimena.

Sve troje nezakonite djece obitelji Benger bile su ženskoga spola. No, motiv za zasebno potpoglavlje o

Bengerima nije bila briga o njihovu prezimenu, već ukazivanje na to da očevi nezakonite djece nakon afere često budu neokrznuti. Grade svoje karijere zacrtanim putem koji su im omogućili porijeklo i položaj. Michaël Benger je, doduše, aferu s konkubinom imao kao udovac u zrelih godinama, no unatoč tome, i on će, kao i njegov nećak Balthasar, ostati ugledan. Franciscus Benger će se ubrzo nakon afere prvi put oženiti, a onda i drugi put. On neće, kao Eva Oblachich, stajati pred sudom zbog svoje lakoumnosti i razvratna života, nego će, naprotiv, tim sudom predsjedati i suditi te do smrti ostati neokaljani ugleda, kao da se afera s konkubinom Margharetom nikada nije ni dogodila.

Pritom ističem da situacija za muškarce od ugleda nije uvijek bila takva. Dokumentiran je slučaj varaždinskoga suca Blaža Škrinjarića i njegove služavke Uršule Geljanice iz 1588. godine, znači stotinjak godina prije Bengeri. Primjer je poznat iz sudskih spisa, jer je dijete umrlo, a slučaj se vodio kao čedomorstvo. Uršula je nekoliko puta mijenjala iskaz, a sud je inzistirao na utvrđivanju identiteta oca djeteta. Uršula je, među ostalima, kao oca navela i suca Škrinjarića. U kojoj je mjeri bilo važno ustanoviti identitet oca zbog utvrđivanja eventualne sukrovnje, svjedoči i to da se za suđenje interesirao i ban Toma Erdödy. Čak je i odgođena smrtna kazna nad Uršulom sve do onda do kada se ne dozna tko je otac. Škrinjarić je sumnje oslobođen dvadeseterostrukom prisegom s devetnaest prisežnika, no usprkos tome izgubio je ugled i više nije biran za suca, kao ni za kakvu drugu dužnost.¹³³

3.3. Na margini društva: silovanje

U matičnoj knjizi krštenih 9. lipnja 1791. godine zabilježeno je sljedeće:

Bapt[izat]a est Anna filia illegitima Ursule Vnuciecz virgine corrupta.¹³⁴

Silovana djeвица Ursula Vnuciecz vjerojatno nije bila iz Križevca. Na to prezime ne nalazimo ni prije ni

¹²⁷ HR-HDA, inv. br. 549, str. 14.

¹²⁸ Isto, str. 66.

¹²⁹ Koščak, *Križevci – duhovna baština: prikaz sakralnih objekata križevačkih župa i života sv. Marka Križevčanina, popis križevačkih župnika i kapelana te životopisi svećenika, redovnika i redovnica rođenih u Križevcima*, str. 149.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Isto, str. 185.

¹³² HR-HDA, inv. br. 549, str. 101.

¹³³ Olga Šojat, »Blaž Škrinjarić i parnica protiv Urše Geljanice (1588/89)«, u: *Hrvatski kajkavski pisci I. Druga polovina 16. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti 15/1* (Zagreb: Matica hrvatska / Zora, 1977), str. 149–179, na str. 151–179; Neven Budak, »U sukobu s javnim moralom. Primjeri iz seksualnog života Varaždinaca u 16. stoljeću«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, broj 21 (Zagreb, 1988), str. 121–130, na str. 124–125; Karbić, »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?«, str. 175–176.

¹³⁴ HR-HDA, inv. br. 552, str. 54.

poslije nje. Ali, bilo je često u župi Hrašćina. Štoviše, u toj su župi sve osobe tog prezimena krštene do otprilike prve polovice 18. stoljeća. Ursula je, prema tome, bila ili doseljenica ili se slučajno zatekla u Križevcima. Njezina kćer Anna nije doživjela ni punih mjesec dana: umrla je 7. srpnja.¹³⁵ Međutim, Ursula je već sedamnaest mjeseci nakon Anne rodila drugu nezakonitu kćer: 14. studenoga 1792. krštena je Catharina.¹³⁶ Ta kćer nije živjela ni deset dana: umrla je 22. studenoga.¹³⁷ Budući da u matičnim knjigama nema drugih podataka, time i završava primjer o Ursuli Vnuczcz.

Tradicionalno pravo, bilo srednjovjekovno bilo rano novovjekovno, pod snažnim je utjecajem *Biblije*, posebice Staroga zavjeta. Tematiziranje silovanja dobar je primjer. U »Ponovljenu zakonu« tako možemo pročitati i sljedeće: »Ako čovjek naiđe na mladu djevicu koja nije zaručena te je pograbi i s njom legne, pa budu uhvaćeni na djelu, tada čovjek koji je s njom ležao neka djevojčinu ocu dađe pedeset srebrnjaka. A budući da ju je oskrvnuo, neka je uzme za ženu, da je ne može otpustiti dok je živ.«¹³⁸

Tijekom srednjega i ranoga novoga vijeka razlikuju se dvije vrste silovanja. Prva vrsta je silovanje nakon kojega je moguće sklopiti brak između počinitelja i žrtve, što podrazumijeva da je počinitelj mladić ili udovac, a da je žrtva djevica. Druga vrsta je silovanje pri kojem su počinitelj ili žrtva u braku s trećom osobom. I dok je druga vrsta silovanja zločin protiv časti za koji su, ovisno o kontekstu, predviđene drastične sankcije, prvu vrstu pravosuđe je gledalo pomirljivije: ako je počinitelj bio voljan oženiti žrtvu, silovanje više nije silovanje i dijete će biti rođeno u braku. Iz današnje perspektive to je, dakako, neprihvatljivo. Žrtva je, znači, počinitelju isporučena na doživotno silovanje. No, u onodobnu kontekstu bilo je potpuno drugačije. Djevojka koja je obeščasćena i njezino dijete bili su isključeni iz društva, i to bez obzira na to je li se radilo o voljnom činu ili nasilju. Međutim, takva zakonska odredba bila je, zapravo, čin milosti, a ne dodatno izživljavanje nad žrtvom. Brakom s počiniteljem djevojčina je čast bila spašena, a dijete, ako je bilo začeto, rodilo se kao zakonito.

Je li takva sudska praksa tijekom 17. i 18. stoljeća bila i u Hrvatskoj? U Koprivnici je oko 1640. godine vođen proces protiv Matoka Kralčeva zbog optužbe o silovanju. U presudi stoji da je Kralčev, a nakon što je prisegom dokazao svoju nevinost, oslobođen obaveze ženidbe te djevojke.¹³⁹ Krčelić je pak opisao slučaj u kojem je protagonistica bila Theresia Schettar ili Schumehcki.¹⁴⁰ Naime, kao bogata nasljednica i maloljetno siroče, dobila je skrbnika, nekog generala Strassolda, o čemu, a na temelju Theresijina iskaza, Krčelić bilježi sljedeće:

»Spomenuti skrbnik general Strassoldo želio je da se ona uda za njegovog tajnika, a kada to nije mogao postići, upotrijebi silu i zatvori je u tamnicu. [...] Pošto je 15 dana bila u zatvoru, tajnik uz pomoć franjevca, htjede joj oteti djevičanstvo da tako bude prisiljena na udaju.«¹⁴¹

Theresia se uz pomoć sluge othrvla silovanju i pobjegla te se zahvaljujući moćnim prijateljima potužila kralju i caru Franji. Svi sudionici bili su kažnjeni, a Theresia se kasnije udala za ugledna člana obitelji Benger. Da je, dakle, bila silovana, bila bi obeščasćena i prisiljena se povinovati zakonu: udati se za silovatelja. O tome svjedoči još jedan Krčelićev zapis iz kojega doznajemo da je izvjesni Mihajlo Malenić silom oženio bogatu nasljednicu Rozinu Mesić, što mu je priskrbilo imetak i barunski naslov.¹⁴²

Zbog čega je ovo važno i za primjer ili slučaj Ursule Vnuczcz? Zbog toga što se onodobni život uvelike temeljio na drevnim običajima i pravilima. Zašto silovatelj nije bio obavezan oženiti Ursulu? Ukoliko nije bio nedostupan pravosuđu, mogući razlog bio je taj da je već bio oženjen. Osim Ursule, tijekom 18. stoljeća, točnije 1768. godine, zabilježen je još jedan slučaj silovanja koje je rezultiralo rođenjem djeteta. Radilo se o Barbari Bogdanovich.¹⁴³ Međutim, Barbara nije navedena kao djevica, a zakon je vrijedio isključivo za silovanje djevice.

Dva silovanja u jednom stoljeću, čak i za srednje veliku župu, vjerojatno nije konačan broj. No, ako ih je, što

¹³⁵ HR-HDA, inv. br. 557, str. 14.

¹³⁶ HR-HDA, inv. br. 552, str. 65.

¹³⁷ HR-HDA, inv. br. 557, str. 17.

¹³⁸ Pnz, 22,28–29.

¹³⁹ Hrvoje Petrić, *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gadu* (Samobor: Meridijani, 2005), str. 266–267.

¹⁴⁰ Kercselich, *Annae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequitis /1767/ ad posteritatis notitiam* / Krčelić, *Annae ili Historija 1748–1767*, str. 462–464.

¹⁴¹ Isto, str. 463.

¹⁴² Isto, str. 428.

¹⁴³ HR-HDA, inv. br. 551, str. 41.

pretpostavljam, i bilo više, vjerojatno ih je većina bila prešućena te su sklopljeni brakovi iz kojih su se rodila zakonita djeca.

3.4. Marginalne skupine i nezakonita djeca

Nezakonita djeca marginalni su članovi društva. Vanbračnom trudnoćom i porodom istovjetan status imala je i majka.

Rani novi vijek još uvijek obilježava konzervativizam. Društvo je staleški organizirano i u njemu se osoba rađa u katoličkom braku, krsti se i živi u roditeljskom domu dok ne sazrije i osnuje vlastitu obitelj. Obitelj je izuzetno bitna, a okvir su joj katolički sakramenti koji prate bitne događaje u životu. Svaki izlazak iz društvenoga okvira osobu smješta na margine društva. Osobe marginalnima mogu postati rođenjem (inovjerci i pripadnici etničkih manjina, primjerice Romi) te voljnim ili prisilnim izlaskom iz obitelji i društva (primjerice, skitnice, sitni prekršitelji i prostitutke), a marginalne mogu biti i onda ako su siromasi ili prosjaci, bez obzira na to jesu li u gradskom sirotištu ili nude svoj rad za hranu. Čak i osobe koje nisu u materijalnoj potrebi, primjerice, putujući trgovci, razvojačeni plaćenici i Židovi, također mogu biti članovi skupine koja se ne uklapa u poželjne društvene okvire. Razumljivo je da nezakonita djeca i njihove majke spadaju u marginalne društvene skupine. U ovom potpoglavlju bit će razmotrena ona nezakonita djeca koja su rođena u marginalnim društvenim skupinama.

Iz matične knjige krštenih od 8. kolovoza 1727. godine tako doznajemo i sljedeće:

»Susana Spuria alia ex matre Catharine [...] quali mendeice quarum ambid proliis obiit«. ¹⁴⁴

Prosjakinja Catharina imala je dvoje nezakonite djece, pri čemu je oboje umrlo nakon poroda. Susana, koja je bila drugo dijete, umrla je odmah, jer je njezina smrt upisana istodobno kad i krštenje. Taj slučaj nije moguće povezati s nekom od dosad spomenutih Catharina, posebice zato što za to razdoblje nema knjiga umrlih. Moguće je da je Catharina bila nezakonito dijete i time bez šanse za udaju ili kakvu drugu životnu perspektivu: radila je kod drugih za hranu, prosjačila, preživljavala i rodila najmanje dvaput. Zašto bi se prosjakinja upuštala

u rizične tjelesne veze koje će joj donijeti dodatnu brigu o djetetu? Osim prirodnoga poriva, ne treba isključiti i trgovanje seksualnim uslugama. Da je takva pojava u društvu bila vrlo prisutna, svjedoči već spomenuti primjer suca Blaža Škrinjarića i Uršule Geljanice. Višekratno mijenjajući svoj iskaz, Uršula je priznala da je otac djeteta bio mlinar Martin, koji joj je zauzvrat dao žito i obećao još darova u protuvrijednosti četiriju volova.¹⁴⁵ U načinu života nije se puno toga promijenilo, pa su takvi postupci prisutni i tijekom 16. i tijekom 18. stoljeća. Bilješka slična onoj u kojoj je spomenuta prosjakinja Catharina zapisana je i 30. kolovoza 1734. godine:

»Bapt[iza]ta est nomine Dorothea filia ex illegitimo thoro cujus Pater ignoratus, Mater vero vaga genuis cujusdem in Karane.«¹⁴⁶

U njoj nisu zapisana imena roditelja, a majka je navedena tek kao *vaga*. To najčešće znači skitnica, ali pod tim pojmom mislilo se i na Rome. Sličan tome je i zapis od 23. travnja 1769. godine u knjizi umrlih:

»Mortus est proles Zingari ex Podgaiecz deposita ad S. Crucem.«¹⁴⁷

I u ovom slučaju zamjećujemo odmak i prijezior prema marginalnoj skupini. Osim datuma smrti i mjestu pokopa, duhovnik važnim podatkom smatra tek taj da se radi o djetetu »Zingari ex Podgaiecz«. To, uostalom, svjedoči o stalnom naseljavanju Roma u Križevcima i okolici. U matičnoj knjizi umrlih od 26. rujna 1780. godine tako čitamo i sljedeće:

»Mortua est prolis mascula anni unus Georgius cujusdam Zingari ex Lemes et sepulta est ad S. Catharinam.«¹⁴⁸

Prije toga, 24. rujna 1722. godine, zapisano je pak ovo:

»B[aptizata] est Catharina filia Georgij Zingari Pechnak & Ursula Bellai ex pago Prikrai thori illegitimi et quide incestuosi.«¹⁴⁹

Roditelji su navedeni potpunim podacima, što je i očekivano, budući je prva četvrtina stoljeća. Otac je

¹⁴⁴ HR-HDA, inv. br. 549, str. 170.

¹⁴⁵ Šojat, »Blaž Škrinjarić i parnica protiv Urše Geljanice (1588/89)«, str. 171–174.

¹⁴⁶ HR-HDA, inv. br. 549, str. 203.

¹⁴⁷ HR-HDA, inv. br. 555, str. 210.

¹⁴⁸ Isto, str. 272.

¹⁴⁹ HR-HDA, inv. br. 549, str. 151.

pritom zapisan kao *Zingaro*, a doznajemo i podatak o mjestu življenja roditelja: Prikraj. No, zabilježeni su još i ovi podaci: »thori illegitimi et quide incestuosi.« Samo su dva slučaja koji su okarakterizirani kao incest, pri čemu je drugi od 3. lipnja 1727. godine:

»Baptizavi filia nomine Helena ex incestu conceptam cuius graulus affinitatis altamen poeniterita Zagabria persista utriusque partis ex illegitimo thoro Josephi Kon et Magdalena Chernelk cujus patrini fuere Georgius Bonijekovich et Elizabetha Kovachich, Thomas Ledins[zky].«¹⁵⁰

Slučaj se vodio na sudu u Zagrebu, o čemu ne doznajemo ništa, kao što ne doznajemo ni o preživljavanju Helene. Iako roditelji nisu ničim obilježeni, s margina društva dolazi i tužna bilješka od 24. kolovoza 1796. godine:

»Karane – Baptizata est illegitima filia Theresia Plashim inventa in platea.«¹⁵¹

Dijete je, dakle, ostavljeno i pronađeno na ulici te vjerojatno u posljednji čas kršteno da ne bi umrlo bez sakramenta. Takvih je slučajeva zacijelo bilo više, no bilježili su se samo onda kada su postojali uvjeti za obavljanje sakramenta. Brojne djevojke i žene u očaju su ostavljale djecu, što se nije smatralo čedomorstvom, osim ako su na djetetu nađeni tragovi nasilja, koji bi ukazivali da ga je majka ubila. Za čedomorstvo su bile predviđene oštre, redovito smrtno kazne, primjerice utapanje i živo zakapanje.¹⁵² To se mijenja tek krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada se počinje uviđati psihološka pozadina i olakotne okolnosti za majku, posebice ako se radio o nezakonitoj djeci.¹⁵³ Bilješka slična prethodnoj zapisana je 10. listopada 1694. godine (»Baptizata est Catharina ex

ignoribus parentis«¹⁵⁴), a onda i 22. siječnja 1796. godine (»Baptizavi Paulum natum ex forionet n. b.«¹⁵⁵).

Brojni ovakvi slučajevi otkrivaju ogromnu tragičnost tek u drugoj polovici 18. stoljeća, točnije onda kada postoje redovitije bilješke o umrloj djeci i onda kada najveći postotak dojenačke i rane dojenačke smrti uočavamo u djece roditelja iz unaprijed određenih rubnih i rizičnih skupina. Takve nas skupine ljudi uvode u potpoglavlje koje se tiče pitanja preživjelosti nezakonite djece, dakle o učestalosti njihove smrti u najranijoj životnoj dobi. No, prije toga razmotrit ćemo još nekoliko pojedinačnih slučajeva.

3.5. Još nekoliko izabranih primjera

U matičnoj knjizi krštenih od 5. svibnja 1695. godine doznajemo i sljedeće:

»[...] filium inter duos litigantes cui sit defuncti Gregorij Milos aut motherni mariti qui poset obitem ejusdem Gregorij ipsam cluxit Gregorius Koprach cuius infantis matris nomen est Dorothea Konachich. P. F. Joannes Malekovich et Catharina ex Turca facta Catholica.«¹⁵⁶

Očinstvo, dakle, nije bilo prešućeno ni sakriveno zapisom *NN*. Dvojica su mogućih očeva: netom preminuli suprug Gregorius Milos i njegov imenjak Gregorius Koprach, s kojim je, čini se, majka odmah postala intimna. Zbog te nedoumice, zapisivač ne određuje radi li se o zakonitu ili nezakonitu djetetu, jer ako je dijete bilo supruga koji je nedavno umro, onda je bilo zakonito. Kuma je bila »Catharina ex Turca facta Chatolica.« Pokrštanje odraslih Turaka (muslimana preseljenih nakon razgraničenja s Osmanlijskim carstvom), bilo je često krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Oni su se integrirali u zajednicu: ženili se i kumovali.

¹⁵⁰ Isto, str. 178.

¹⁵¹ HR-HDA, inv. br. 552, str. 96.

¹⁵² Karbić, »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?«, str. 176. Na toj stranici opisan je slučaj čedomorke Jelene Morovićeve iz Varaždina 1592. godine. Ona je osuđena na to da bude živa zakopana u jamu koja je bila napunjena trnjem. Zagrepčanka Doroteja trebala je pak 1499. godine biti utopljena u Savi, ali je spašava krvnik Valentin, koji pred sudom izjavljuje da će je oženiti.

¹⁵³ Još 1768. godine u *Constitutio Criminali Theresiana* čedomorstvo se određuje kao ubojstvo koje podliježe smrtnoj kazni. Tek je neznatno blaža odredba zakona iz 1787. godine, kojom se predviđa mogućnost zamjene kazne za ubojstvo bliskog rođaka dugotrajnom zatvorskom kaznom, što vrijedi i za čedomorstvo. Tek nakon 1803. godine čedomorstvo ne podliježe smrtnoj kazni, štoviše, sudovima se sugerira da u slučajevima čedomorstva nezakonite djece budu blagi prema počiniteljici: Vidi u: Elke Hammer-Luza, »'Weil es schon der dritte Fall gewesen sey'. Das Delikt des Kindsmordes und seine Motive in Österreich von der Frühen Neuzeit bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts«, u: Gerhard Ammerer, Gerhard Fritz, Jaromir Tauchen (hgg.), *Sexualität vor Gericht. Deviante geschlechtliche Praktiken und deren Verfolgung vom 14. bis zum 19. Jahrhundert*, Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs. Zeitschrift der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 9. Heft 1 (Graz: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2019), str. 207–226, na str. 207–208.

¹⁵⁴ HR-HDA, inv. br. 549, str. 22.

¹⁵⁵ Isto, str. 27.

¹⁵⁶ Isto, str. 23.

Karakteristične su dvije bilješka od 20. veljače 1712. godine. Prva od njih bila je ova:

»Natus et Bapt[izatus] est Franciscus Joseph filius Francisci Stephanovich et Maria ejus concubina ex thoro illegitimo.«¹⁵⁷

Premda je prekrížena, ta bilješka ipak je ostala čitka, a ispod nje zapisana je sljedeća:

»Natus et Bapt[izatus] est Franciscus Joseph filius Francisci et Maria ejus concubina ex thoro illegitimo.«¹⁵⁸

Prezime oca često je bilo naknadno iskrižano gotovo do nečitkosti. Takvi postupci bili su poticani bilo od kanonikā prigodom vizitacija, bilo od očeva, koji nisu željeli da im ime bude upleteno u afere ili su osporavali očinstvo, koje su prema iskazu majke predložili kumovi. No, u ovom slučaju do intervencije je došlo neposredno nakon upisa, što je duhovniku omogućilo da odmah upiše novu bilješku. Ali, nejasan je razlog zbog kojega prezime oca nije iskrižao tako da ga učini potpuno nečitkim, nego je ponovno zapisao bilješku u kojoj je izostavio tek očevo prezime. Postojala su pravila o upisu očeva nezakonite djece, no čini se da su ih župnici tumačili na svoj način, već prema pojedinom slučaju. Nažalost, podaci su manjkavi za širu rekonstrukciju ovoga primjera ili slučaja.

U slučaju Martinusa Laczkovicha, 21. listopada 1717. godine čitamo ovakav zapis:

»Baptizatus est Martinus filius Marci Laczkovich ex Jerdovecz ex illegitimo thoro et Ursule.«¹⁵⁹

Uz ime i prezime oca nezakonitoga Martinusa, majka je spomenuta samo imenom: Ursula. Šest godina kasnije, 24. listopada 1723. godine, zapisana je bilješka koja je bila slična onoj iz 1717. godine:

»Baptizatus est Martinus filius Marci Laczkovich et ejus c[onsor]tis Barbara Mihekovich legitimi thori ex pago Erdovecz.«¹⁶⁰

Osim što je Martinus mlađi bio zakonito dijete i osim što je majka bila Barbara Mihekovich, sve ostalo

se ponavlja. Je li to isti Marcus Laczkovich? U popisu kućedomaćina iz 1706. godine u Erdovcu je upisan samo Joannes Laczkovich, koji bi trebao biti otac jednom i drugom Marcusu. No, to je moguće samo onda ako se radilo o istoj osobi, dakle da je Marcus svojega predbračnog sina iz veze s Ursulom nazvao Martinus, a onda tako nazvao i prvog sina iz braka s Barbarom. Samo dva tjedna poslije, 9. studenoga 1723. godine, u matičnoj knjizi krštenih piše ovo: »Martinus filius Ma-tthie Laczkovich & Anna Valentekovich.«¹⁶¹ Matthias nema veze s Marcusom i slučajnost je da su im se djeca rodila u nekoliko dana razmaka i da imaju isto ime. »Krivac« je blagdan svetog Martina (11. studenoga), kao i, uostalom, za Martinusa starijeg, nezakonito dijete koje je rođeno 21. listopada 1717. godine. Matthias je, za razliku od Marcusa, bio iz Gornjega grada te se 18. srpnja 1718. godine oženio Annom iz ugledne obitelji Valentekovich.¹⁶² Šezdeset godina poslije, 7. veljače 1783. godine, u knjizi umrlih stoji:

»Obiit Martinus Laczkovich provisus Ssmij annor circiter 60 et seputus ad S. Catharinam in Erdovecz.«¹⁶³

Riječ je, naravno, o Martinusu koji je bio sin Marcusa iz Erdovca i koji je pokopan na mjesnom groblju. Ovom prilikom ističem da je njegov polubrat rođen 1717. godine kao nezakonito dijete. Za razliku od predbračnih odnosa djevojaka, predbračni su se odnosi mladića tolerirali. Nešto slično naslućuje se i u primjerima nezakonite djece članova obitelji Benger. Može se raditi o stjecanju iskustava s prostitutkama, sluškinjama i udovicama ili o emotivnoj vezi. Ti se slučajevi teže toleriraju. Ako bi završili neželjenom trudnoćom, očekivalo se da roditelji dogovore brak. U ovom slučaju do toga nije došlo. Možda je Ursula umrla pri porodu, dok je dijete svakako umrlo prije rođenja polubrata, koji je kršten istim imenom. Nisam našao podatak o vjenčanju Marcusa s Barbarom, što se moglo dogoditi nakon 1717. godine, a svakako prije početka 1723. godine. Martinus Laczkovich dobio je više prostora zbog ilustracije istraživanja koje uključuje razlučivanje nekoliko osoba istoga imena i prezimena.

¹⁵⁷ Isto, str. 97.

¹⁵⁸ Isto, str. 97.

¹⁵⁹ Isto, str. 123.

¹⁶⁰ Isto, str. 156.

¹⁶¹ Isto, str. 156.

¹⁶² Isto, str. 233.

¹⁶³ HR-HDA, inv. br. 555, str. 146.

Bilješka od 28. ožujka 1718. godine glasi pak ovako:

»Baptizatus est filius Georgius Kosz Georgij Kosz et Barbare N. thori illegitimi.«¹⁶⁴

Tu bilješku prokomentirat ću kratko zbog jednog razloga. Naime, jedno od prava kojih su nezakonita djeca bila lišena bilo je i to da nose očevo prezime. Tako su, prema uputama crkvene i civilne vlasti, u knjige upisivani pod prezimenom majke. Međutim, ova bilješka dokazuje da je moglo biti i drugačije. Je li u ovom slučaju otac priznao dijete? Vjerojatno jest. To nije bilo često, ali možda nije imao druge djece, pa je zbog toga donio takvu odluku. Postoji još nekoliko primjera koji se odnose na prezime. Primjerice, 19. listopada 1791. godine zapisano je sljedeće:

»Baptizatus est filius illegitimus Emericus Agathe Imbrics ancille apud Blasium Jaicsikovecz.«¹⁶⁵

Dijete je nezakonito, a majka Agatha navedena je kao služavka. Poslodavac joj je bio Blasius Jacihkovecz, dok se otac ne spominje. Međutim, za manje od tri godine kasnije, 6. siječnja 1795. godine, u knjizi umrlih stoji ovo:

»Obiit Emericus filius Blasii Jaich 4 annor[um].«¹⁶⁶

U ovom slučaju došlo je do važnog pomaka. Nakon tri godine u matičnu knjigu umrlih zapisano je da je otac bio Blasius Jacih[kovecz], koji se ranije spominjao tek kao poslodavac služavke Agathe. Očigledno je došlo do ozakonjenja djeteta i priznanja očinstva.

U prilog priznavanja prezimena nezakonite djece dodajem i bilješku od 14. siječnja 1744. godine. U njoj je zapisano ovo:

»Baptizatus est filius spurius Matthias nomine cujus cognomen nescitur matris Anna Matkovics.«¹⁶⁷

Dakle, u bilješci stoji da je kopile (*spurius*) imalo ime Matthias, da je nepoznata prezimena i da mu je majka

Anna Matkovics. Iz ovog bi proizlazilo da dijete nasljeđuje prezime oca, makar on bio nepoznat. U praksi je bilo drugačije, ali ovih nekoliko bilježaka ukazuje na to da praksa nije uvijek bila jednaka.

Dolazimo do bilješke od 27. kolovoza 1723. godine iz koje doznajemo sljedeće:

»Baptizatus e[st] filius Joannes Baptista Barbarae cujus de Zagabria adveniens Thori conditionatis cujus patrini fuere Petrus Pius et Domicella Anna Maria Paierlin.«¹⁶⁸

Samo u ovoj bilješci nalazimo na uvjetnu ili dogovorenu vezu, a možda i brak. Dogovoreni brak bio je onaj koji se među mladencima sklapao bez svjedoka i bez sakramenta vjenčanja, a koji je prije Tridentskog koncila bio pravno priznavan.¹⁶⁹ No, Tridentska reforma propisuje da se brak sklapa pred svjedocima na primjerenu mjestu, što može biti samo crkva, i da mora biti upisan u knjigu vjenčanih.¹⁷⁰ Ranije su vođeni brojni procesi u kojima je pred sudom jedna strana (redovito supruga) dokazivala da je brak sklopljen na takav način, dok je druga strana to osporavala. Ukazuje li ova bilješka na neko neizvršeno ženidbeno obećanje, posebice zato što otac nije naveden, a majka je bila došljakinja?

Samo u jednoj bilješci zapisana je i sintagma *damnato conclusi*. Riječ je o bilješci od 1. travnja 1774. godine:

»Baptizata est Catharina et adimplete sunt [...] remonich Elizabetha gemela ex damnato conclusi Agatha ancilla et Josephi Paulinich.«¹⁷¹

Pojedini dijelovi bilješke nečitki su zbog uveza, no nedvojbeno piše da su blizanke Elizabetha i Catharina krštene 1. travnja, a da su već 6. travnja bile pokopane.¹⁷² Dakle, blizanci ponovno umiru tijekom prvih dana života. Otac je naveden imenom i prezimenom, a majka tek imenom i kao sluškinja. Naime, sluškinje su zapisivane samo imenom, a često je bilo zapisano i ime gospodara kod kojega su služile. Što je u njihovoj vezi bilo prokletu, možemo samo nagađati. Možda se radilo o vezi osobe pod zavjetom čistoće: o svećeniku ili o redovniku.

¹⁶⁴ HR-HDA, inv. br. 549, str. 132.

¹⁶⁵ HR-HDA, inv. br. 552, str. 57.

¹⁶⁶ HR-HDA, inv. br. 557, str. 23.

¹⁶⁷ HR-HDA, inv. br. 550, str. 52.

¹⁶⁸ HR-HDA, inv. br. 549, p. 155.

¹⁶⁹ Marija Mogorović Crljenko, *Druga strana braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), str. 42–47.

¹⁷⁰ Mogorović Crljenko, *Druga strana braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća*, str. 75–82.

¹⁷¹ HR-HDA, inv. br. 551, str. 90.

¹⁷² HR-HDA, inv. br. 555, str. 238.

3.6. Preživljavanje nezakonite djece

Iz današnje perspektive djeca su tijekom 18. stoljeća umirala nepojmljivo često, i to je bila stalno prisutna činjenica. Već sam više puta na raznim mjestima ovoga rada ukazao na učestalost dojenačke smrti, kao i smrti u djetinjstvu od deset do dvadeset godina. Pritom naglašavam da se to nije odnosilo isključivo na nezakonitu djecu. Već sam upozorio na primjere brojnih obitelji kojima je umrlo petero, šestero ili još veći broj djece. Procjene u brojnim europskim zemljama donose podatke o četvrtini djece koja nisu doživjela prvi rođendan i o čak polovici onih koja nisu doživjela godine koje bi im omogućile zasnivanje obitelji. Rekonstrukcije obitelji, a koje se tek posljednjih desetljeća počinju provoditi na većem uzorku, govore o šansama od otprilike dvoje, u najboljem slučaju troje preživjele djece u onim obiteljima u kojima je bilo sedam, osam ili deset krštenja. Djeca umiru u gradu, na selu, u bogatih i u siromašnih. Bez dovršenih istraživanja teško je govoriti o tome u kojoj mjeri, i da li uopće stalež i okruženje utječu na postotak preživljavanja.¹⁷³

Pritom ponavljam da nema statistike. Prvi je razlog taj što se u Križevcima knjige umrlih počinju voditi kasno, pa za knjigama krštenih, barem u slučaju evidencije djece, kasne više od sedamdeset godina. Uz to su nekompletne. U ovom potpoglavlju izložit ću primjere u kojima će dijete biti upisano u knjigu umrlih, ali ne i u knjigu krštenih. Moguće je da se dešavalo i obratno. Drugi je razlog taj što se ovaj rad tiče društvenog života prikazanog stvarnim primjerima ili slučajevima i da su mu broježani podaci okvir, a ne i sadržaj. Isto tako, pojedini broježani podaci ograničeni su dostupnošću građe.¹⁷⁴

Tijekom razdoblja za koje posjedujemo cjelovite podatke o rođenju i smrtnosti djece, a što je razdoblje od 1764. do 1800. godine, istražio sam 167 upisa nezakonite djece. Od toga broja ubilježena je smrt 62 djece u prvih pet do šest godina života. U 37 slučajeva pridružio sam bilješki o krštenju upis smrti, dok je u 25 slučajeva upis smrti koji se ne može pridružiti bilješki o krštenju. Čak 18 djece umire tijekom prvog mjeseca života, 20 ih umire u razdoblju od prvog mjeseca do prve godine, dok ostali

umiru tijekom prvih šest godina života, a zabilježeni su kao *proles* ili *inocentes*. Ti brojevi samo su ilustrativni i ne predstavljaju statistiku, budući da je uzorak neujednacen i nevelik. Posebno necjeloviti su upisi smrti bez upisa krštenja, pa se moramo osloniti na nepouzdanu procjenu upisivača o uzrastu. Prema podacima iz matičnih knjiga, gotovo četvero od desetero nije doživjelo šesti rođendan.

3.6.1. Smrt tijekom prvih dana života

U zdravstvenim uvjetima 18. stoljeća prvi dojenački dani bili su kritični, a u slučajevima rođenja nezakonite djece situacija je bila još i gora. Žene pribjegavaju očajničkim mjerama. U nadi da će dijete biti pronađeno, ostavljaju ga pred vratima tuđe kuće ili crkve, kao i na nekom drugom mjestu. Međutim, majke su u očaju nerijetko ubijale novorođeno dijete ili ga odbacile negdje gdje neće biti pronađeno. Takvi slučajevi nisu zabilježeni u matičnim knjigama krštenih, zbog čega ni nisu obrađeni u ovom radu. No, i bez toga, dojenačke su smrti iz današnje perspektive bile česte. Kada se govori o smrti koja se zbila tijekom prvih dana djetetova života, ponavlja se pitanje o vremenu djetetova krštenja: prvoga dana života, prvih dvaju do tri dana ili u neko drugo vrijeme?

Iako je u osnovnim uputama Rimskog rituala iz 1614. godine propisano da se u bilješku uz datum krštenja unosi i datum djetetova rođenja,¹⁷⁵ to se najčešće nije provodilo, pa čak ni tijekom 19. stoljeća, kada je izrađena posebna tablica s odgovarajućom rubrikom. No, budući da su župnici, kapelani i ostali upisivači vrlo slobodno oblikovali bilješke, od nekih upisivača u župi Križevci doznajemo datum rođenja djeteta. Primjerice, od župnika Georgiusa Jurkovicha, koji je prvu bilješku unio 18. siječnja 1702. godine,¹⁷⁶ a župnikom je bio više od petnaest godina. Kao i drugi, on isprva također bilježi datum, pa riječ *baptizatus*, da bi oko 1706. godine bilježio *natus et baptizatus*.¹⁷⁷ Moglo bi se pomisliti da se radi o nekoj uvodnoj formulaciji bez stvarnog značenja koju župnik piše bez obzira na to odgovara li istini ili ne, međutim ta formulacija izostaje otprilike u četvrtini slučajeva, što nedvojbeno znači da je s oprezom razlikovao djecu rođenu istoga dana.

¹⁷³ Primjerice, Theresia Schettar, koja je bila među najbogatijim ženama u Križevcima, istovremeno je supruga bogatim i moćnim muškarcima. Prvi joj je suprug bio dožupan i gradski sudac Franciscus Benger, a drugi barun Balthasar Magdalenics. Tijekom tih dvaju brakova, a u razdoblju od 1738. do 1748. godine, Theresia je rodila šestero djece. Sin Ignatius kršten je 31. srpnja 1741. godine (HR-HDA, inv. br. 550, str. 33), a Krčelić bilježi da joj je bio jedina, što znači da su ostala djeca umrla u djetinjoj dobi. Vidi u: Kercselich, *Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequitis /1767/ ad posteritatis notitiam / Krčelić, Annuae ili Historija 1748–1767*, str. 427.

¹⁷⁴ Statističke podatke o umrlima u dojenačkoj i mladenačkoj dobi vidi u: Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 61–64.

¹⁷⁵ Vlahov, »Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu«, str. 279.

¹⁷⁶ HR-HDA, inv. br. 549, str. 48.

¹⁷⁷ Isto, str. 73 i dalje.

Još detaljniji zapisi o rođenju su oni koje unosi župnik Laurentius Sztarchich tijekom trećeg desetljeća 18. stoljeća. Kod njega nalazimo zapise koji počinju ovako:

»Baptizavi filio nomine Matthia nato ante auroram [...] Baptizavi filia nomine Margaritha nata ante hora nona [...] Helena, hac die nata [...]»¹⁷⁸ filius nomine Jacobus heri vesperi natus [...] Margareta hodie nata.«¹⁷⁹

Razumljivo je da su podaci za djecu onih majki koji određivane kao *generosa*, *perillustrissima* i *spectabilis* bili detaljniji. Tako se 25. svibnja 1738. godine rodio sin Franciscusu Bengeru i Theresiji Schettar:

»Die 25. circa horam mediam 8vam vespertina natus et dies 26ta Baptizatus est Nobilis filius Antonius Franciscus Xavierus Legitimij Thori«.¹⁸⁰

Iz tih primjera jasno je da se dijete u pravilu krstilo isti dan kada je rođeno. Ako to nije slučaj, znači da je rođeno kasno navečer, pa ga se krstilo sljedećega dana. Vidljivo je da isto pravilo vrijedilo i u staležima. Ta žurnost razumljiva je onda kada se u obzir uzme crna statistika umiranja novorođenčadi. S druge strane, sakrament krštenja prioritetna je briga koja djetetu osigurava vječno blaženstvo, pa ga je nužno provesti na svaki mogući način. Dramatični zapis od 16. rujna 1779. godine svjedoči o brizi za pravovremeno krštenje:

»Obiit proles Anna per Obstetricem baptizata cujusdam Anna N. deposita est ad S. Ladislaum.«¹⁸¹

Potvrdu pruža i primjer od 27. prosinca 1786. godine:

»Nata et Bapt[iza]ta per obstetricem ac illico obiit proles mascu[lina] Barbara N. advenis a Zagabria et sepulta est in Coem[eterio] S. Rochi et Jelenekovich vocta.«¹⁸²

Obrazovane primalje pojavljuju se u Križevcima tijekom posljednjih desetljeća 18. stoljeća. Osim brige

za siguran i uspješan porod, važna im je briga bila ta da onda kada prilikom porođaja nešto krenu po zlu zamijene duhovnika i krste dijete.¹⁸³ U uvodu ovoga rada (bilješka 8) već sam upozorio na bilješku od 13. veljače 1799. godine:

»Bapt[izat]us est per obstetricem in utero matris Gregorius filius L[egiti]mus Luce Biskupez et Helena Conjugus.«¹⁸⁴

Porodaj je krenuo po zlu. Bilo je jasno da će za dijete biti smrtonosan, pa se krštenje obavilo u majčinoj utrobi. Vjerojatno je da tu dramu nije preživjela ni majka. Nekoliko godina ranije, točnije 28. veljače 1786. godine, u istoj ulozi susrećemo i liječnika:

»In Prasio Bapt[izat]us est per Chirurgum libera hujus et Regia Ci[vita]tis in manifesto vita periculo Franciscus legitimus filius Georgij Habun et consortis ejusdem Catharina Kovachich. Nec adhibilis Patrinis ab instantem mortem qua et Subsecula qdillico.«¹⁸⁵

Zbog tih okolnosti i zbog smrti djeteta, nije bilo ni krsnih kumova. Pritom nema razlike između nezakonite i zakonite djece. Za statističke obrade uzorak je, ponajviše, preskroman. Raspolažemo tek s periodom od tridesetak godina. No, pojedinačni podaci možda su ilustrativniji od statistike. Samo malo duže preživjela je Elizabetha, kćer Magdalene.¹⁸⁶ Pet dana živjela je pak Eva, nezakonito dijete koje je kršteno 17. prosinca 1799. godine:

»Ex Superiori Bapt[izat]a est Eva filia illegitima Elizabethae Katanchez. LL. Josepha et Barbara Mihaelich.«¹⁸⁷

Njezin pokop bio je 18. prosinca 1799. godine:

»Superiori Obiit Eva Katanecz innocens 5 dierum nata et sepulta ad S. Rochum.«¹⁸⁸

¹⁷⁸ Isto, str. 177.

¹⁷⁹ Isto, str. 178.

¹⁸⁰ HR-HDA, inv. br. 550, str. 137.

¹⁸¹ HR-HDA, inv. br. 555, str. 266.

¹⁸² Isto, str. 163.

¹⁸³ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 66.

¹⁸⁴ HR-HDA, inv. br. 552, str. 114.

¹⁸⁵ Isto, str. 23.

¹⁸⁶ HR-HDA, inv. br. 557, str. 33.

¹⁸⁷ HR-HDA, inv. br. 552, str. 121.

¹⁸⁸ HR-HDA, inv. br. 557, str. 35.

Pažnju privlači prividan nesklad među datumima. Ako je krštena 17. prosinca, a umrla 18. prosinca 1799. godine, gdje je nestalo tih pet dana? Već sam napomenuo da se djeca krste najčešće isti, a iznimno drugi dan. Što je moglo izazvati čekanje od čak četiri dana? Kao što je jasno iz dosadašnjih primjera, rođenje nezakonite djece često je bio dramatičan i neželjen događaj koji je kod majki izazivao očajničke reakcije. Elizabetha nije odmah krstila dijete, nego ga je krila, a možda i negdje ostavila. Bilo je zimsko doba. Ako je dijete bilo ostavljeno i nepronađeno tri ili četiri dana, vjerojatno je bilo pothlađeno i skoro pa mrtvo. Tko god bi ga pronašao ili došao do spoznaje da je rođeno, odmah bi ga nosio na krštenje. U knjizi krštenih su kao kume upisane dvije žene: Josepha i Barbara Mihalinchich. I to je neuobičajeno. Obično je jedan kum bio muškog, a drugi ženskog spola. Radi li se o dvjema ženama iz kuće pred kojom je dijete ostavljeno? Budući da su na krštenje donijele dijete na samrti, bile su prihvatljive kume. U nuždi je znao kumovati i svećenik, koji je dijelio sakrament, kao i kirurg. Loše je završio i porođaj Anne, kćeri Magdalene Gerich, koji se dogodio početkom svibnja 1796. godine. Dijete je umrlo 21. svibnja:

»Obiit Anna filia Magdalene Gerich 2 septimana sepulta.«¹⁸⁹

Dva dana kasnije preminula je i majka.¹⁹⁰ Dijete u knjizi umrlih nije zapisano kao nezakonito ili kao kople, no u knjizi umrlih taj podatak nije bio, premda je to bilo uobičajeno, uvijek zabilježen. Ipak, činjenica da je navedena samo majka, nesumnjivo ukazuje na to da je dijete bilo nezakonito. Otac je u matičnu knjigu umrlih bio upisivan redovito, pa i u slučajevima kada nije bio živ u vrijeme smrti djeteta. Majka je u matičnu knjigu umrlih upisana 8. lipnja 1791. godine:

»Obiit Helena filia Helena N. innocens unum mensium«.¹⁹¹

Nepunih mjesec dana ranije, točnije 18. svibnja 1791. godine, u matičnoj knjizi krštenih naveden je i otac:

»Bapt[izat]a est Helena filia illegitima Michaëlis Kaintz. et Helena.«¹⁹²

Dosljedno je, dakle, držano pravilo da se zakonita djeca u knjizi umrlih navode prema ocu, a nezakonita prema majci. Ovom prilikom podsjećam na Emericusa iz 1791. godine, koji je rođen kao nezakonito dijete sluškinje Agathe, da bi četiri godine kasnije umro kao ozakonjeni sin Blasiusa Jacih[kovecz]a, Agathina poslodavca.¹⁹³ U knjizi umrlih naveden je po prezimenu oca.

3.6.2. Nezakonita djeca blizanci i njihovo preživljavanje

Od 1689. godine do kraja 18. stoljeća kršteno je osmero blizanaca koji su rođeni kao nezakonita djeca. U istom razdoblju od ukupno nešto manje od četiri stotina nezakonite djece, tih šesnaest krštenja čini oko 4 posto krštenja nezakonite djece. Nisam temeljito istražio opću pojavnost blizanaca, no nema nikakvog razloga za ne pretpostaviti da se nezakonita djeca blizanci rađaju jednako učestalošću kao i zakonita djeca blizanci. Dio nezakonitih blizanaca rođen je prije vođenja matičnih knjiga umrlih, zbog čega o njima nemamo nikakvih podataka. Međutim, tijekom posljednje trećine 18. stoljeća doznajemo i podatke o njihovoj smrti. Prva nezakonita djeca blizanci krštena su 20. lipnja 1696. godine:

»Baptizati sunt Gemini Petrus et Paulus illegitimi thori Parenti Joannis et Matris Anna. Patrini G[enerosus] D[ominus] Albertus Tasso capitaneus et D[omi]na Anna Maria Laitinratin. Item Joannes Leonard Troffely et Margaretha Saginszterin.«¹⁹⁴

Petrus i Paulus rođeni su od roditelja koji su zapisani samo krsnim imenima. Zapisani su i podaci o kumovima. Svako dijete imalo je svojih dvoje kumova. U slučaju blizanaca to je bilo uobičajeno, ali ne i obavezno. Smrtnost blizanaca pri porodu ili tijekom prvih sati života nije bila rijetka, pa ponekad nije bilo vremena naći četvero kumova. Takav je slučaj bio 20. siječnja 1720. godine:

»B[aptizati] sunt gemini illegitimi thori filia Dorothea et Magdalena N. patris, matris Elizabetha N. in Superiori Civitate. PF. Martinus Chavlek & D[omi]na G[ene]rosa Christina Sabarich.«¹⁹⁵

¹⁸⁹ Isto, str. 23.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹ Isto, str. 13.

¹⁹² HR-HDA, inv. br. 552, str. 54.

¹⁹³ HR-HDA, inv. br. 552, str. 57; HR-HDA, inv. br. 557, str. 23.

¹⁹⁴ HR-HDA, inv. br. 549, str. 29.

¹⁹⁵ Isto, str. 135.

Podaci o ocu nisu zabilježeni, a majka je navedena samo imenom. Kao krsna kuma za oboje blizanaca zapisana je pripadnica staleža: »D[omi]na G[ene]rosa Christina Sabarich.« I u prethodnom slučaju kumovi su, unatoč društvenom statusu djece, bili uglednici i pripadnici staleža. To bi moglo značiti da se radi o nezakonitoj djeci pripadnikā staleža, ali i ne mora biti tako. Djetetu bezimernih roditelja ponekad su kumovi bili i uglednici.¹⁹⁶ Razlozi za to mogu biti brojni, pri čemu najlogičnijim smatram onaj da su se takvi kumovi slučajno zatekli u blizini i da je odabir kumova morao biti žuran zbog stanja djeteta, no nije isključeno ni to da je društveni status podrazumijevao brigu i empatiju prema najranjivijima.

Tek u posljednjoj trećini stoljeća imamo i evidenciju o preživljavanju rođenih i krštenih blizanaca, pa tako i onih koji su bili nezakoniti. Iz matične knjige rođenih od 23. rujna 1773. godine doznajemo da su kršteni blizanci:

»Baptizati sunt gemelli spurij seu illegitimo thoro nati Joannes & Theresia Magdalena Kralyna & cjusdem servi Perill[ustrissimi] D[omi]ni Martini Bubbich Camerarij Civitatis. LL. Patrini Joanne Onecz & Dorothea Gjurjic R. per eundem.«¹⁹⁷

U bilješci je zabilježeno ime majke, a kao otac zabilježen je neki sluga, nakon čega stoje podaci o tome čiji je bio sluga i što je bio gospodar. To bi možda bilo opravdano onda kada bi i majka bila služavka kod tog gospodara. No, ona je navedena samo imenom. Kada je umro muški blizanac, što je bilo 3. siječnja 1774. godine, u matičnoj knjizi umrlih zapisano je ovo:

»Mortua est proles spuria Joannis cjusdam servi apud Camerarium Civitatis, deposita ad S. Catharinam.«¹⁹⁸

Jedno je dijete, dakle, doživjelo stotinjak dana. O drugom (Theresia) u matičnoj knjizi umrlih nema zapisa tijekom sljedećih desetak godina. To znači ili da je preživjelo i odraslo ili da je umrlo nakon krštenja. U takvim slučajevima župnici ponekad u matičnu knjigu umrlih nisu unosili bilješku, a hoće li unijeti podatak o krštenju, ovisilo je o njima.

Pritom ukazujem na još dva podatka iz bilješke o smrti. Kao prvo, u njoj nije navedeno ime majke, što je, inače, bilo uobičajeno onda kada su se upisivali podaci o smrti nezakonite djece, o čemu sam već izvijestio u dosadašnjem dijelu rada. Kao drugo, podaci o ocu upisivani su ukoliko je dijete u međuvremenu bilo pozakonjeno, kao u slučaju Blasiusa Jacih[kovecz]a, no to u ovom primjeru nije bilo tako, jer ime oca ponovno nije upisano. Ali, ponavlja se podatak o nekom sluzi gradskog komornika. Ako je netko prilikom upisa krštenja i smrti istaknut imenom i funkcijom, nije li župnik želio dati podatak o tome tko je bio otac tih blizanaca?

Uskoro su krštene blizanke iz već spomenute proklete veze sluškinje Agathe. Živjeli su četiri ili pet dana, te su istoga dana zajedno pokopane na župnom groblju.¹⁹⁹ U dosadašnjem dijelu rada spomenuta je i udovica Dorothea Visnjevich. Njezini blizanci Jacobus i Ignatius živjeli dva i pol, odnosno tri mjeseca.

Posljednji dokumentirani slučaj nezakonite djece blizanaca u 18. stoljeću jest onaj Adamusa i Eve, koji su kršteni 15. travnja 1789. godine:

»Baptizati sunt Adamus et Eva illegitimi gemelli Mariane Tompaka vidua.«²⁰⁰

Eva je umrla nakon nepuna dva mjeseca, 9. lipnja 1789. godine, dok o Adamusu u matičnim knjigama nema drugih podataka. Dakle, smrtnost blizanaca tijekom prvih dana i mjeseci njihova života bila je velika. Učestalo umire jedno od blizanaca, pri čemu nije isključeno da pothranjena majka ne može dobiti dvoje djece, pa donosi odluku da hrani jedno od njih.

Kao što sam napomenuo, smrtnost djece ne ovisi o statusu i legitimitetu. Tako je 7. studenog u matičnoj knjizi umrlih zapisano sljedeće:

»Gemelli Elizabetha et Catharina Georgij Dool dier 2 et sepulte ad filial in Bonikovecz.«²⁰¹

Upisā u matičnu knjigu krštenih koji bi povezivali ovaj događaj nema. Vjerojatno zbog toga što se nisu vršili svakodnevno nego periodično, pa djeca koja su umrla za dva ili tri dana, ponekad i nisu bila upisana. Tako nisu upisani ni blizanci Andreasa Szolara, koji su pokopani 9. ožujka 1781. godine:

¹⁹⁶ HR-HDA, inv. br. 549, str. 10; HR-HDA, inv. br. 550, str. 17 i 68.

¹⁹⁷ HR-HDA, inv. br. 551, str. 83.

¹⁹⁸ HR-HDA, inv. br. 555, str. 237.

¹⁹⁹ HR-HDA, inv. br. 551, str. 90; HR-HDA, inv. br. 555, str. 238.

²⁰⁰ HR-HDA, inv. br. 552, str. 37.

²⁰¹ HR-HDA, inv. br. 555, str. 143.

»Mortui sunt gemelli masculi Andrea Szolar aliquod horas et sepulti sunt ad S. Catharinam in Erdovecz.«²⁰²

Umrli su nakon tek nekoliko sati života. Pritom nema podataka o njihovim imenima, kao ni o tome jesu li bili kršteni. Slični primjeri prilikom rođenja blizanaca brojni su bez obzira na njihov legitimitet i stalež.

Bez opsežnijih analiza koje bi uključivale veći broj župa i njihovih knjiga teško je donositi zaključke. Imamo, naime, na raspolaganju tek nešto više od trideset godina 18. stoljeća iz kojih možemo crpiti relevantne pokazatelje. Ipak, pojedinačni slučajevi ilustrativni su za opće stanje zdravstva, demografije i obiteljski život. Smrt je bila stalno prisutna. Odrasli su umirali oko četrdesete godine života, a djeca nisu, kao danas, bila najvažnija briga obitelji.

4. Ishodi istraživanja

4.1. Istraživanja o nezakonitoj djeci: predmet i metoda

Istraživanja o rađanju nezakonite djece tijekom 18. stoljeća u župi Križevci uglavnom su bila pionirske naravi. Križevačke matične knjige bile su predmet širih, posebice statističkih istraživanja, ali ne i predmet rekonstrukcije pojedinačnih slučajeva ili obitelji. Nije mi poznato da je takvo istraživanje provedeno u drugim hrvatskim župama, mada su matične knjige pojedinih župa podrobno statistički elaborirane. Namjera je mojeg istraživanja bila ta da se matičnim knjigama poslužim upravo onako kako su to činili francuski historijski demografi, koji su rekonstrukciju obitelji za društvenu povijest uspo- ređivali s mikroskopom u prirodnim znanostima.²⁰³

Iz mojega pristupa pojedinom slučaju, a koji se sastoji od nastojanja da se svaki slučaj »umreži« slučajevima koji su slični, zatim da se naslute tipične situacije, onda da se pojedini primjeri ili slučajevi nezakonite djece usporede s onima zakonite djecom i, naposljetku, da se počnu uvoditi i primjeri iz drugih župa, čitaocu će biti jasno da su takvim istraživanjem na primjeru Križevaca izlučeni kulturni i historijski segmenti o (obiteljskom) životu tijekom 18. stoljeća. No, iz obrađene građe, posebice iz trećega poglavlja ovoga rada, proizlazi da je za donošenje relevantnih zaključaka nužno provesti istovjetno istraživanje na većem broju župa. To je potrebno učiniti zbog fragmentarnosti građe u župnim knjigama, koje su očuvane na različite načine i u različitu opsegu. Osim dviju dobro očuvanih matičnih knjiga (krštenih

i vjenčanih) za čitavo 18. stoljeće, srednje velika župa Križevci ima matičnu knjigu umrlih koja je očuvana samo za posljednju trećinu 18. stoljeća. To uvelike ograničava uzorak i umanjuje mogućnost zaokruživanja pojedinačnih tema i primjera. Kao što sam napomenuo u uvodu, kada se istražuju rođenja nezakonite djece, postoje alati koji smrt mogu utvrditi i zaobilazno, dakle, bez matične knjige umrlih. No, ti su alati beskorisni u slučaju nezakonite djece i njihovih situacija. Sva pojedinačna istraživanja i svi preliminarni zaključci vrte se oko istraživanja društva, obitelji, kao i rekonstrukcije obitelji.

4.2. Rekonstrukcija obitelji: novi pogled

Posredstvom nekoliko desetaka rekonstruiranih slučajeva najčešće je bio istražen odnos između roditelja nezakonite djece, društvene sredine iz koje dolaze majka i otac, kao i odnos između majke i oca nakon rođenja djeteta. Uz to, istraženi su i načini kojima su evidentirana krštenja nezakonite djece i načini kojima su određeni ili obilježeni roditelji.

Prilikom istraživanja ukazano je i na obilježja i osobitosti života koji su oba roditelja imala prije i poslije rođenja nezakonita djeteta. Tragom imena i prezimena jednog i drugog roditelja u matičnim sam knjigama tražio različite podatke. Primjerice, jesu li majka i otac prije rođenja nezakonita djeteta imali obiteljski život te ima li slučajeva ponovljenih rođenja (krštenja) nezakonite djece u istih roditelja. Iz istraživanja proizlazi da su takvi slučajevi u župi Križevci bili češći u slučaju majki i da se rođenja nezakonite djece ne ponavljaju u istih roditelja. To, naravno, mogu tvrditi samo s rezervom, a zato što su brojni roditelji u matičnim knjigama anonimni ili su pak evidentirani kao nepoznati.

Rjeđi su slučajevi bili oni u kojih su jedan ili oboje roditelja nezakonite djece istodobno bili u braku s trećom osobom. Ukazao sam i na takve slučajeve. Njihova malobrojnost, nažalost, onemogućava pouzdan odgovor na pitanje je li se nakon takva događaja brak osim za oca mogao nastaviti i za majku, za što je, smatram, postojala mala vjerojatnost.

Tipični, možda i najčešći slučajevi bili su oni u kojima su majke nezakonite djece bile udovice. Takvi slučajevi daju novu dimenziju rekonstrukciji obitelji.

Naime, rekonstrukcija obitelji je metoda koja preuzima podatke o istoj osobi ili osobama iz triju matičnih knjiga u kojima su zapisani podaci o životu jednog muškarca i jedne ili više vjenčanih supruga, te djece rođene u braku ili brakovima, a do smrti oca i time

²⁰² Isto, str. 275.

²⁰³ Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, str. 25–26.

prestanka postojanja obitelji, te začetka novih obitelji njegove odrasle djece.²⁰⁴ Takva je odredba baza za rekonstrukciju obitelji, a svrha rekonstrukcije je višestruka. Primjerice, utvrđivanje demografskih kretanja, utvrđivanje smrtnosti djece, utvrđivanje uzrasta u kojem se sklapaju brakovi, utvrđivanje očekivanog broja rođenja i broja odrasle djece u obitelji, kao i utvrđivanje prenatalnih i internatalnih ciklusa. I dok su metodologije rekonstrukcije obitelji različite s obzirom na očekivane ishode i na raspoloživu građu, odredba obitelji postajno se provlači korištenjem različitih metoda. Ipak, a možda upravo i zahvaljujući istraživanju o nezakonitoj djeci, uočio sam dva ograničenja ili nedostatka tako zadanog okvira obitelji: takva rekonstrukcija obitelji ignorira nezakonitu djecu, jer se njihovo rođenje isključuje iz okvira obitelji. To je logično. Međutim, mnogo se veća opasnost krije u činjenici da prikupljamo vrlo neujednačene spoznaje o životu muškaraca i žena. Naime, obradimo li tako jednu ograničenu sredinu u nekom razdoblju, kao što je to učinio, primjerice, Krivošić za župu Ludbreg,²⁰⁵ doznat ćemo sve o obitelji iz perspektive muškarca, oca obitelji. Doznat ćemo o učestalosti njihovih ženidbi s udovicama, o broju brakova pojedinih muškaraca, kao i o broju njihove djece. Ali, ako želimo doći do podatka o, primjerice, broju ili učestalosti udaja udovica i o broju njihove djece, morat ćemo rekonstruirati već rekonstruirane obitelji i međusobno spajati podatke za istu ženu u njezinim različitim brakovima.

Da bismo došli do cjelovitih i ujednačenih spoznaja, potrebno je na istovjetan način provoditi rekonstrukciju obitelji i sa stanovišta žene. U rekonstrukciju obitelji, posebice iz perspektive žene, treba uključiti i nezakonitu djecu. Razumljivo je da to nije jednostavno i da postoje brojne teškoće. Djeca iste majke nosit će različita prezimena, a već prema brakovima u kojima su rođeni. Osim toga, u matičnim knjigama rođenih često nedostaju vrlo važni podaci. Primjerice, majke su često obilježene imenom i atributom. Pokušat ću to zornije prikazati na primjerima stvarnih obitelji. Pojednostavljena genealoška shema pregledna je za dva, najviše tri naraštaja jedne obitelji, ali ju je teže pratiti u većem broju naraštaja. No, smatram da će za ovu svrhu biti dovoljno pregledna. U shemi ću koristiti ove znakove: * rođen i/ili kršten; + umro; ∞ vjenčani; ** blizanci; (*) kršteno nezakonito dijete; (∞) vanbračna veza; ≈ približno. Posljednji od tih znakova (≈) koristim kod procjene godina rođenja ili smrti.

Prvi će primjer biti onaj kojoj je otac obitelji bio Stephan Logomer de Podgaiecz. Ta je obitelj dobro dok-

umentirana podacima, a mogu se pratiti i njezini potomci, koji su također zasnovali obitelji.

- A.1. Stephanus Logomer * ≈ 1665. (spom. 1706., Podgaiecz²⁰⁶) + prije 12. 8. 1727. (≈60)
 ∞ Anastasia Jakobovich (Karan) + prije 1712.
 A.1.1. Georgius Logomer * 9. 1. 1691. + prije 1735. (<44)
 ∞ Catharina Flok (Vuliak) * 13. 11. 1702. (vidua 1735.)
 A.1.2. Andreas Logomer * 27. 11. 1693. + 14. 5. 1761. (68)
 ∞ 23. 11. 1718. Anna Szalajj
 ∞ 24. 11. 1739. Catharina Antolchich
 A.1.3. Catharina Logomer * 13.9.1699.
 ∞ 3. 1. 1721. Matthias Czaniek (ex Peszek)
 A.1.4. Sophia Logomer * 26.3.1702.
 A.1.5. Magdalena Logomer * 18.5.1706. + poslije 1758.
 ∞ 9.2.1727. Franciscus Herucz + 2.2.1760. (≈60)
 ∞ 22.1.1712. Helena Jahich
 A.1.6. Georgius Logomer * 19.4.1715.
 A.1.7. Elizabetha Logomer * 17.10.1717.
 ∞ 10.2.1738. Georgius Jahics
 A.1.8. Joseph Logomer * 18.3.1721. + 4.10.1760. (39)
 ∞ Barbara Stochich
 ∞ 10. 9. 1758. Margaritha relicta Matthe Jaich
 A.1.9. Stephanus Logomer (posthumus) * 12.8.1727. + 20.1.1785. (58)

Stephanus Logomer rođen je prije početka vođenja najstarijih matičnih knjiga, pa je vrijeme njegova rođenja procijenjeno na temelju podatka o rođenju prvog djeteta. Ta procjena ipak se temelji na pretpostavci da je Georgius (* 1691) zaista bio njegovo prvo dijete. Stephanus je bio u dva braka. Prva supruga bila mu je Anastasia Jakobovich, s kojom je imao petero djece, a druga Helena Jahich, s kojom je imao još četvero djece. Posljednji sin bio mu je Stephanus, koji je rođen nakon smrti oca, što približno i određuje vrijeme smrti oca Stephanusa. Od tih devetero djece, čak ih je sedmero odraslo i osnovalo obitelji, dok za dvoje nisam pronašao nikakve podatke nakon njihova krštenja, zbog čega pretpostavljam da su umrli mladi. Velika preživjelost djece ukazuje na to da je bila riječ o bolje stojećoj obitelji. Budući da je sin Stephanus rođen čak trideset i šest godina nakon prvoga djeteta, nedvojbeno je da je otac Stephanus Logomer i

²⁰⁴ Isto, str. 26.

²⁰⁵ Krivošić, »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, str. 26–27; Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 105–183.

²⁰⁶ Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća*, str. 279.

kao šezdesetogodišnjak bio u dobru fizičkom stanju. Ova rekonstrukcija pruža brojne druge podatke. No, ponavljam da se takva standardna rekonstrukcija okuplja oko oca obitelji i da obitelj obrađuje u onolikoj mjeri u kolikoj je vezana uz oca.

U sljedećem primjeru najvažnija je Anna Maria Smailovich, što znači da je obitelj rekonstruirana iz perspektive žene, a ne muškarca.

B.1. Anna Maria Smailovich

- ∞ Stephanus Fudroczi + 22. 1. 1758.
 - B.1.1. Joseph Fudroczi * 3. 8. 1748.
 - B.1.2. Barbara Fudroczi * 26. 9. 1752.
 - B.1.3. Ladislaus Fudroczi * 25. 5. 1756.
- (∞) Michaël Gudich ex Erdouecz
 - B.1.4. Vitus (Smailovich / Gudich) (*) 18.5.1759.
- (∞) Marcus Archi
 - B.1.5. Mariana (Smailovich / Archi) (*) 30.12.1761.

Slučaj ove žene detaljnije sam obradio onda kada sam razmatrao nezakonitu djecu koju su rodile udovice te ga izdvajam kao primjer rekonstrukcije majčine obitelji. Jedino takva rekonstrukcija može prikazati odnose u složenim situacijama poput ove. Takav je i slučaj i onda kada je protagonistica Dorothea Pizskorich, na što sam također već ukazao u ovom radu.

C.1. Dorothea Pizskorich

- ∞ 18. 02. 1767. Franciscus Visnjevich *
 - 11. 2. 1742. + 23. 12. 1778.
 - C.1.1. Thomas de Aquino Visnjevich * 6.3.1768.
 - + 18. 3. 1773. (5)
 - C.1.2. Stephanus Visnjevich * 19. 12. 1770.
 - C.1.3. Josephus Visnjevich * 23. 1. 1775.
 - C.1.4. Anna Visnjevich * 28.12.1777. + 9.9.1778.
 - (8 mens.)
- (∞) NN.
 - C.1.5. Catharina (Pizskorich) (*) 26.1.1787.
 - + 11. 2. 1787. (15 dier.)
- (∞) NN.
 - C.1.6. Jacobus (Pizskorich) (*) 6.6.1788.
 - + 28. 8. 1788. (<3 mens.)
 - C.1.7. Ignatius (Pizskorich) (*) 6.6.1788.
 - + 17. 9. 1788. (<4 mens.)

Dorothea je, dakle, rodila barem sedmero djece. Za njih četvero znamo da su umrli u dojenačkoj dobi, a jedno s pet godina.

Budući da je ovim primjerima već bitno zahvaćeno u krupnu temu rekonstrukcije obitelji, smatram da daljnje primjere nije potrebno redati, a zato što su doista brojni i zato što bi zahtijevali monografsku prezentaciju. Zaključujem da je zorno ukazano na potrebu revizije" pojma

rekonstrukcije obitelji u demografskim i kulturno-povijesnim istraživanjima, posebice u razdoblju koje prethodi prvim modernim popisima stanovništva, koji je u Hrvatskoj proveden 1857. godine.

5. Zaključak

Najprije podsjećam na često parafrazirani iskaz Aloisa Riegela, predstavnika Bečke škole povijesti umjetnosti: tko je vidio jedno djelo umjetnosti, nije vidio nijedno, a tko je vidio brojna djela, vidio je jedno. Križevci su po mnogočemu tipičan primjer, ali i po mnogočemu različiti. Obrada problematike rođenja nezakonite djece u župi Križevci, a koja bi uključivala širi kontekst, primjerice obradu problematike rođenja nezakonite djece u župi Bednja i župi Požega, pa i obradu te problematike u župama različitog »profila« ili pak u župama pod vojnom upravom ili u župama drugačije kulturološke tradicije, čitaocima bi još plastičnije oživjela kontekst vremena ranoga novoga vijeka, dakle 17. i 18. stoljeća, te nam pomogla da još bolje shvatimo svoje ne tako daleke pretke.

Ako posjedujemo kvalitetne ulazne podatke, danas lakoćom nalazimo svoje osobno porijeklo do tristotinjak godina unazad, što nas prvi put stavlja u osoban odnos prema historijskoj znanosti. Imena, apstrakcije godina, stoljeća i političke karte u atlasima, genealoškim istraživanjima koja dopiru do svake osobe odjednom postaju naša osobna povijest. Kada se usmjerimo na porijeklo od tek nekoliko generacija svojih predaka, odjednom se susrećemo s kontekstom progona vještica, društvenog izopćavanja majki kao i očeva nezakonite djece, nepremostivih staleških razlika, pravosudne torture te neprestanih gladi i pošasti, pri čemu se majke stalnim rađanjem nadmeću sa smrću svoje djece, a četrdesetogodišnjaci su već starci. Ipak, razumljivo je da bi takva istraživanja, kojima bi krajnji cilj bio tek izrada osobnih i obiteljskih rodoslova bila neambiciozna i lišena širega značaja. No, to nam približava razdoblje ranoga novoga vijeka. U tom smislu shvatit ćemo da nam je ta daleka i teško razumljiva povijest zapravo puno bliža nego što mislimo.

Višekratno sam ukazivao na otvorenost ovoga istraživanja i na njegovu mozaičnost sa sličnim istraživanjima koja su već provedena ili koja tek treba provesti. U Hrvatskoj su matične knjige dostupnije nego u drugim zemljama, što je prednost koju naši istraživači jedva da su znali prepoznati i koristiti. Starije matične knjige, one koje i jesu u fokusu istraživača, pohranjene su i dostupne u arhivskim ustanovama. Nisu, dakle, razbacane po župnim arhivima, što ne umanjuje zaslugu vrijednih duhovnika koji su ih naraštajima čuvali, nego su i davno prije suvremenih tehnologija čuvane na takav način, što je olakšavalo mogućnost njihove znanstvene obrade.

Odnedavno je učinjen značajan pomak: skenirane su i dostupne putem interneta, pa se lakoćom istražuju iz udobnosti doma. Ipak, za njihovo istraživanje potrebno je puno truda i volje, jer ne postoje alati za pretraživanje, a indeksacija, koja je, inače, djelomice provedena na knjigama krštenih, nepouzdana je i dodatno umanjuje pouzdanost podataka.

Istraživanje o nezakonitoj djeci odabrao sam zbog više razloga. S jedne strane, uz udio od približno 2,5 posto, nezakonita su djeca malen i saglediv uzorak koji ipak donosi najrazličitije podatke o svim slojevima društva, o različitim sredinama i o različitim situacijama. Premda je broj od otprilike četiristo slučajeva još uvijek krupan zadatak za pojedinačnu obradu, on ipak predstavlja moguć zadatak, za razliku od ukupnog broja krštenih tijekom 18. stoljeća. S druge pak strane, u pozadini svakog krštenja nezakonita djeteta postoji »slučaj« ili kontekst koji osvjetljava neki aspekt društvenih i obiteljskih odnosa.

Osamnaesto je stoljeće u cijelom svijetu posebno, pa tako i u hrvatskim zemljama, u kojima je spona između ratova s Turcima i modernoga doba. Na njegovu je početak Karlovački mir, dok mu završetak zahvaća Ilirski preporod, doba fotografije i moderne znanosti. Međutim, tijekom tog razdoblja u župi Križevci se po pitanju odnosa prema nezakonito rođenoj djeci promijenilo malo ili ništa toga. Duhovnici i nadalje upisuju da je kršteno ili umrlo kopile (*spurius*), i nadalje je djevica koja je silovana bila izopćena iz društva, a napredak u porodiljstvu i u primaljā najbolje se očituje u tome da su kirurzi i prima-

lje bili osposobljeni te ovlašteni da u kritičnim situacijama također krste djecu, pa čak i *in utero matris*. To je, dakle, slika Križevaca i sela u njihovoj okolici. No, Križevci nisu posebni. Malo je razloga za sumnjati da će slični rezultati uslijediti i nakon istraživanja matičnih knjiga drugih župa između Save i Drave. Taj dio Monarhije još će nekoliko desetljeća strpljivo sjediti u čekaonici moderne Europe.

6. Popis citirane literature

6.1. Rukopisna građa

Arhiv RKT župe Svete Ane Križevci. Status animarum, kraj 18. – prva polovina 19. stoljeća, nesignirano.
 Gradski muzej Križevci: GMK-1432; GMK-7075-3, brojevi 27, 34, 35 i 39.
 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), Križevci, kutije 2 i 3, nesignirano.
 Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga rođenih župe Križevci 1689. – 1736. i matična knjiga vjenčanih župe Križevci 1702. – 1748. Inventarski

broj 549.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga krštenih župe Požega 1699. – 1772. Inventarski broj B.I.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga vjenčanih župe Požega 1717. – 1799. Inventarski broj C.I.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga rođenih župe Prozorje 1734. – 1762. Inventarski broj 1010.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga rođenih župe Križevci 1736. – 1763. Inventarski broj 550.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga vjenčanih župe Križevci 1748. – 1809. i matična knjiga umrlih župe Križevci 1752. – 1788. Inventarski broj 555.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga rođenih župe Križevci 1763. – 1782. Inventarski broj 551.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga krštenih župe Požega 1773. – 1801. Inventarski broj B-II.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga rođenih župe Križevci 1783. – 1814. Inventarski broj 552.

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), matična knjiga umrlih župe Križevci 1788. – 1836. Inventarski broj 557.

6.2. Ostala citirana literatura

Adamček, Josip –Kampuš, Ivan. 1976. *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu / Institut za hrvatsku povijest, 1976).

Balog, Zdenko. 2016. »Magda Logomer Herucina«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 18 (Križevci, 2016), str. 119–132.

Bojničić, Ivan v.[on] (bearbeitet). 1899. *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg: Verlag von Bauer & Raspe, 1899).

Bojničić, Ivan. 1924. »Ukinuće vještičkih zakona u Hrvatskoj«, *Obzor* 65 (Zagreb, 1924), broj 257 (23. rujna 1924), str. 5.

Bojničić, Ivan. 1924. »Ukinuće vještichkih zakona u Hrvatskoj«, *Obzor* 65 (Zagreb, 1924), broj 260 (27. rujna 1924), str. 3.

Budak, Neven. 1988. »U sukobu s javnim moralom. Primjeri iz seksualnog života Varaždinaca u 16. stoljeću«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, broj 21 (Zagreb, 1988), str. 121–130.

Buturac, Josip. 2004. *Stanovništvo Požege i okolice*

- (1700.– 1950.) (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2004).
- Chaunu, Pierre. 1977. *Civilizacija klasične Evrope*, prevod s francuskog Nikola Bertolino (Beograd: [Izdavalački zavod] Jugoslavija, 1977).
- Cik, Nikola. 2016. »Matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac«, *Pro tempore: časopis studenata povijesti [Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu]*, brojevi 10/11 (Zagreb, 2016), str. 236–251.
- Gottschalk, Karin. 2009. »Niemandes Kind? Illegitimität, Blutsverwandtschaft und Zugehörigkeit im vormodernen Recht«, *Werkstatt Geschichte*, Heft 51 (Essen, 2009), str. 23–42.
- Hammer-Luza, Elke. 2019. »‘Weil es schon der dritte Fall gewesen sey’. Das Delikt des Kindsmordes und seine Motive in Österreich von der Frühen Neuzeit bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts«, u: Gerhard Ammerer, Gerhard Fritz, Jaromir Tauchen (hgg.), *Sexualität vor Gericht. Deviante geschlechtliche Praktiken und deren Verfolgung vom 14. bis zum 19. Jahrhundert*, Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs. Zeitschrift der Kommission für Rechtsgeschichte Österreichs der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 9. Heft 1 (Graz: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2019), str. 207–226.
- Horvat, Karlo pl. 1913. »Zapisci od 1752.–1759. Ivana Josipovića, župnika križevačkoga. Prilozi za povijest hrvatsku u XVIII. vijeku iz ‘liber memorabilium’ župe križevačke«, primljeno u sjednici historičko-filološkoga Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. decembra 1906, u: *Starine [Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti]*, knjiga XXXIV. (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1913), str. 305–365.
- Karbić, Marija. 2002. »Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?«, *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest 2* (Slavonski Brod, 2002), str. 168–177.
- Kercselich, Balthasar Adamus. 1952. *Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequitis /1767/ ad posteritatis notitiam* (Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1952) / Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili Historija 1748–1767*, preveo Veljko Gortan (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952).
- Košćak, Anđelko. 2016. *Križevci – duhovna baština: prikaz sakralnih objekata križevačkih župa i života sv. Marka Križevčanina, popis križevačkih župnika i kapelana te životopisi svećenika, redovnika i redovnica rođenih u Križevcima* (Križevci: Župa sv. Ane Križevci, 2016).
- Krivošić, Stjepan. 1986. »Virje: iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente«, *Podravski zbornik 12* (Koprivnica, 1986), str. 115–134.
- Krivošić, Stjepan. 1988. »Izvori za historijsku demografiju: starije matične knjige«, *Arhivski vjesnik 31*, sv. 32 (Zagreb, 1988), str. 13–30.
- Krivošić, Stjepan. 1991. *Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti u umjetnosti. Zavod za znanstveni rad Varaždin, 1991).
- Ladić, Zoran – Budeč, Goran. 2012. »O nekim aspektima demografske, društvene i obiteljske povijesti Pićana u drugoj polovini 17. stoljeća prema matičnim knjigama krštenih (rođenih)«, u: Robert Matijašić (glavni i odgovorni urednik), *Pićanska biskupija i Pićanstina*, zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog 23. i 24. listopada 2008. godine (Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 2012), str. 91–103.
- Lopašić, Radoslav (sakupio i uredio). 1885. *Spomenici hrvatske krajine*, knjiga II. Od godine 1610 do 1693 (Zagreb: [Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti], 1885).
- Lopašić, Radoslav (sakupio i uredio). 1889. *Spomenici hrvatske krajine*, knjiga III. Od godine 1693 do 1780 i u Dodatku od g. 1531 do 1730 (Zagreb: [Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti], 1889).
- Mogorović Crljenko, Marija. 2012. *Druga strana braka. Nasilje i ilegitimnost u (izvan)bračnim vezama na području Porečke biskupije u prvoj polovici 17. stoljeća* (Zagreb: Srednja Europa, 2012).
- Petrić, Hrvoje. 2005. *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gadu* (Samobor: Meridijani, 2005).
- Plaćko, Ljudevit. 2007. »Spomenica župe u Križevcima«, prijevod s latinskog i redakcija: Ljudevit Plaćko, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci 9* (Križevci, 2007), str. 179–191.
- Šimunović, Petar. 1982. »Razvoj imenske formule u Hrvata«, *Onomastica Jugoslavica 9*. Zbornik radova u čast akademiku Francetu Bezlaju o sedamdesetoj obljetnici života (Zagreb, 1982), str. 283–292.
- Šojat, Olga. 1977. »Blaž Škrinjarić i parnica protiv Urše Geljanice (1588/89)«, u: *Hrvatski kajkavski pisci I*. Druga polovina 16. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti 15/1 (Zagreb: Matica hrvatska / Zora, 1977), str. 149–179.
- Vlahov, Dražen. 1994. »Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu«, *Vjesnik Istarskog arhiva*, sv. 2–3 (1992–1993) (Pazin, 1994), str. 277–309.
- Zuprić, Monika. 2018. *Nezakonita djeca Tara, Vabriga i Frate u 18. i 19. stoljeću*, diplomski rad iz po-

vijesti obranjen 2018. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Mentorica: Marija Mogorović Crljenko. Komentorica: Danijela Dobljanović Šuran (Pula: Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, 2018).

Željko, Darija. 2014. »Obiteljskopравни položaj žena u Hrvatskoj u razdoblju od 1914. do 2014. godine«, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 48/2 (96) (Zagreb, 2014), str. 23–48.

Illegitimate (fili illegitimi / filiae illegitimae) and Bastard (spuri) Children in Križevci during the 18th Century: On the Margins of Family

Summary

The paper presents the research results on illegitimate children born during the 18th century in the Parish of Križevci. The research was conducted based on the Parish registers: from the first baptismal register (started in 1689) to the end of the 18th century. Both the horizontal and vertical approaches to research were used. The horizontal approach was used to perform statistical surveys on the frequency of illegitimate children (by the chronological and some other parameters), while individual cases were reconstructed vertically. The purpose of those analyses was to shed light on aspects of social life in Križevci and the surrounding villages that belonged to the Križevci Parish. Even though the entries in the Parish registers are written in an administrative and lapidary style and with the intent to objectively preserve important information (baptism, wedding, death), many other data can be read “between the lines”.

Keywords: illegitimate children, the 18th century, Križevci, reconstruction of family, fatherhood, motherhood, parish registers